

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

بررسی کارکردهای چندگانه مدرن مساجد تهران امروز
(مطالعه موردی مسجد جامع شهرک غرب)

گزارش شماره ۱۸۹- مرداد ماه ۱۳۹۲

گروه پژوهش‌های راهبردی اجتماعی و فرهنگی

تهیه کنندگان: ستار پروین، عبدالحسین کلانتری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

داور: دکتر محمد تقی کرمی

معاونت علم و فناوری

ناظر اجرایی: مصطفی رفوفی

ویراستار ادبی: تامارا نظری

گرافیک و صفحه‌آرایی: سیدمهداد محمدی، یعقوب قاسمی، اکرم رحیمی

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان شهید آقابزرگی، شماره ۳۲، کدپستی ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱

امور مخاطبین: ۳- ۲۲۳۹۲۰۸۰ داخلی ۳۰۸، نرگس آقایی <http://rpc.tehran.ir>

حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران است و استفاده از مطالب آن صرفاً با ذکر

مأخذ بلامانع می‌باشد. ضمناً متن (WORD, PDF) بر روی سایت فوق قابل دریافت است.

سخن تحت

اندیشمند کرامی

با سلام

مدیریت بهینه، حفظ پویایی و ارتقاء نوآوری هر سازمان نیازمند تجزیه و تحلیل صحیح محیط، انتخاب بهترین اهداف و راهبردها، ارتقاء توانمندی های سازمان و اقدام مؤثر در جهت تأمین هدف های تدوین شده است.

بی شک دستیابی به این مهم، فارغ از مطالعه، پژوهش و تدبر و تحقیق در امور امکان پذیر نمی باشد. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران با توجه به فلسفه وجودی و ظرفیت ها و توانمندی های خود به مدیریت فرآیندهای پژوهشی و انجام مطالعه و پژوهش در خصوص مسائل مدیریت شهری می پردازد، تا انجام فرآیندهای پیش گفته را برای مدیران، صاحب نظران و پژوهشگران حوزه مدیریت شهری تسهیل نماید. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع این مرکز، تحریر و نشر گزارش های موضوعی و نتایج حاصل از مطالعات تخصصی را وظیفه خود دانسته و بر این باور است که به واسطه چنین اقدامات و گزارش هایی، زمینه دستیابی به توسعه پایدار شهری در سایه مدیریت یکپارچه ممکن می شود. امید است با بهره مندی از نظرات ارزشمند جنابعالی، در ارائه مؤثرترین آثار، گام برداریم.

محمود عسکری آزاد

رئیس مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

چکیده

مطالعه حاضر به بررسی کارکردهای مدرن مسجد جامع در شهرک غرب تهران می‌پردازد. روش مطالعه روش اسنادی- کتابخانه‌ای می‌باشد. از منظر تاریخی شهر ایرانی به سه نهاد محله، بازار و مسجد شناخته می‌شود. محله، محل زندگی و سکونت، بازار محل تجارت و داد و ستد و مسجد محل عبادت و مسائل مذهبی بوده است. هر کدام از این نهادهای شهری در گذشته دارای کارکردهای سنتی بوده و تاکنون نیز این کارکردها را حفظ کرده‌اند؛ ولی با مدرن شدن شهر ایرانی و تغییرات ماهوی در آن، لاجرم نهادهای شهر نیز تغییر ماهیت داده و علاوه بر حفظ کارکردهای سنتی، دارای کارکردهای مدرن نیز شده‌اند. امروزه مساجد در شهری مانند تهران علاوه بر انجام و حفظ کارکردهای سنتی، با توجه به نیازهای کنونی به انجام کارکردها و وظایف مدرن نیز می‌پردازد. مسجد جامع شهرک غرب یکی از این گونه مسجدها است. در این گزارش تلاش می‌شود به بررسی کارکردهای جدید این مسجد پرداخته شود. مسجد از ابتدای تأسیس دارای کارکردهای سیاسی، اجتماعی آموزشی، فرهنگی و ... بوده، به طوری که امروزه این کارکردها را حفظ کرده و یا به آن کارکردهای جدیدی اضافه شده است. یکی از کارکردهای مسجد جامع شهرک غرب، ایجاد نقاط تمایز بین طبقات مختلف اجتماعی است زیرا عمدتاً مجالس ترحیم افرادی از طبقات پایین جامعه در این مسجد صورت نمی‌گیرد؛ علاوه بر این، مسجد مذکور دارای کارکردهای فرهنگی آموزشی، اقتصادی و حتی درمانی می‌باشد؛ لذا مسجد جامع شهرک غرب را می‌توان به عنوان یکی از مساجد موفق و بسیار تأثیرگذار در سطح شهر تهران معرفی کرد. چنین موفقیتی حاصل شرایط متعدد است. بدون شک یکی از ویژگی‌های بارز این مسجد که آن را از بسیاری مساجد دیگر شهر تهران متمایز می‌کند، بزرگی و زیبایی است. طراحی بسیار زیبا و کم نظیر باعث شده تا این مسجد از جایگاه بسیار ویژه‌ای برخوردار باشد. مساحت زیاد و تناسب آن با معماری ایرانی اسلامی از شاخصه‌های ممتاز آن است. مسجد جامع شهرک غرب، که در قلب مدرنیته ایرانی و مدرن‌ترین بخش کلانشهر تهران احداث شده است، با حفظ تمام عناصر معماری ایرانی- اسلامی خود سعی کرده است تا گام به گام با فضای مدرن منطقه نیز همخوان شود. چنین ترکیب عناصری در کالبد مسجد به خوبی رعایت شده است و تمکن مالی هیئت امنای آن، به همراه موقوفه واحد بزرگ تجاری مسجد، دست مسجد را برای ایفای نقش‌های متعدد باز گذاشته است. از همین رو این مسجد را می‌توان یکی از فعال‌ترین و پرکارترین مساجد تهران به حساب آورد. حضور گسترده در عرصه‌های آموزشی و فرهنگی و نیز برند شدن این

مسجد از سوی نخبگان و جامعه هنری کشور و بسیاری موارد دیگر باعث شده است تا نام این مسجد به عنوان یکی از کانون‌های تأثیرگذار بر حیات اجتماعی شهر شناخته شده شود.

واژه های کلیدی: مسجد، کارکرد مدرن، مسجد جامع شهرک غرب، مدرنیته، کارکردهای سنتی.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۹	۱- مقدمه و طرح مسئله .....
۱۰	۲- ملاحظات نظری .....
۱۳	۳- مسجد به مثابه یک فضای عمومی .....
۱۵	۴- کارکردهای مسجد .....
۱۵	۵- روش تحقیق .....
۱۶	۶- یافته‌های تحقیق .....
۱۶	۶-۱- توصیف محیط اجتماعی .....
۱۸	۶-۲- تاریخچه مسجد .....
۱۹	۶-۳- توصیف فضای مسجد .....
۲۲	۶-۴- جایگاه مسجد جامع در کیفیت شهری (شهرک غرب) .....
۲۶	۶-۵- تمایز اجتماعی .....
۲۸	۶-۶- کارکرد سیاسی .....
۲۹	۶-۷- کارکرد آموزشی .....
۲۹	۶-۸- کارکردهای فرهنگی .....
۳۰	۶-۹- کارکردهای اقتصادی .....
۳۳	۶-۱۰- مسجد و مدیریت محله .....
۳۴	۶-۱۱- الگوهای مطلوب برای مدیریت مساجد در شهر تهران .....
۳۵	نتیجه‌گیری .....
۳۸	منابع .....

۱- مقدمه و طرح مسئله

به یک معنا جامعه‌شناسی مطالعه مدرنیته در همه ابعاد آن، به ویژه جنبه اجتماعی آن است. به علاوه علم جامعه‌شناسی شهری به بررسی نهادی شهری و کارکردهای مدرن این نهادها و تأثیرات آن بر حیات شهرنشینان می‌پردازد. نمود مدرنیته در شهر است و در شهر است که مدرنیته معنا و مفهوم واقعی خود را نشان می‌دهد. شهر و مدرنیته همراه و همزاد همدیگرند و تصور یکی بدون دیگری بی معنا و ناممکن است. برای شناخت ماهیت مدرنیته باید شهر و نهادهای آن را با تمام پیچیدگی‌های آن مورد کنکاش قرار داد. به واقع شهر در مفهوم جدید خود در دوران مدرن شکل گرفته و پیش از آن عملکرد و شرایط، کالبد، ماهیت، هویت و محتوای آن معنای دیگری داشته است به همین خاطر است که بسیاری از نظریه‌پردازان به ارائه تقابل‌هایی مابین شهر مدرن و پیشامدرن و انقطاع تاریخی این دو و همچنین تقابل میان کارکردهای سنتی و مدرن نهادهای شهری پرداخته‌اند.

از منظر تاریخی شهر ایرانی با سه نهاد محله، بازار و مسجد شناخته می‌شود. محله، محل زندگی و سکونت، بازار محل تجارت و داد و ستد و مسجد محل عبادت و مسائل مذهبی بوده است. هر کدام از این نهادهای شهری در گذشته دارای کارکردهای سنتی بوده‌اند که تاکنون نیز این کارکردها را حفظ کرده‌اند؛ ولی با مدرن شدن شهر ایرانی و تغییرات ماهوی در آن، لاجرم نهادهای شهر نیز تغییر ماهیت داده و علاوه بر حفظ کارکردهای سنتی، دارای کارکردهای مدرن نیز شده‌اند.

مسجد به عنوان محل عبادت مسلمانان از صدر اسلام تاکنون شناخته شده است که از عمده‌ترین کاربردهای آن می‌باشد و علاوه بر این، بسیاری از دیگر امور مسلمانان نیز در آن به انجام می‌رسید. همان طور که ذکر شد مسجد بعد از ورود دین اسلام به ایران، به عنوان نهادی شناخته شده و از عناصر سازنده شهرهای ایرانی می‌باشد به طوری که کمتر شهری در ایران یافت می‌شود که فاقد مسجد جامع باشد. مسجد یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در شهرهای اسلامی محسوب می‌شود و در طول تاریخ شکل‌گیری شهرهای اسلامی، مساجد همواره به عنوان فضاهای عمومی مهم و مردمی دارای عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بوده‌اند.

امروزه مسجد در شهری مانند تهران علاوه بر انجام و حفظ کارکردهای سنتی، با توجه به نیازهای کنونی، به انجام کارکردها و وظایف مدرن نیز می‌پردازد. مسجد جامع شهرک غرب نمونه‌ای از این گونه مساجد است. در این گزارش تلاش می‌شود به بررسی کارکردهای جدید این مسجد پرداخته شود. بنابراین سؤال اساسی تحقیق این است که کارکردهای مدرن مسجد (با تأکید بر مسجد جامع شهرک

غرب) شامل چه مواردی می‌باشد؟ در حوزه فعالیت‌ها و کارکردهای مسجد چه دیدگاه‌هایی نسبت به مسجد وجود دارد؟ چه گفتمان‌هایی حول کارکردهای مدرن وجود دارد و این گفتمان‌ها هر یک چه تأثیری بر مسجد به طور کلی دارند؟

همان طور که ملاحظه می‌شود برخی از این پرسش‌ها در حیطه مباحث نظری قرار دارند که در آن سعی می‌شود گفتمان‌ها و دیدگاه‌های مختلف در مورد کارکردهای مدرن مسجد مورد ارزیابی قرار گیرد و به برخی دیگر نیز به صورت تجربی و مطالعه موردی مسجد جامع شهرک غرب (قدس) پاسخ داده خواهد شد.

۲- ملاحظات نظری

دو مفهوم مدرنیته و شهر و ارتباط میان آن‌ها، یکی از موضوعات مهم در رشد و ترقی جامعه‌شناسی از ابتدای آن تاکنون بوده است. مارشال برمن، نوگرایی را بر اساس مفهوم تجربه تعریف می‌کند که کانون و نمود آن در شهر و در خیابان است. به نظر وی برخوردهای خیابانی با فرهنگ نوگرایی ارتباط می‌یابد. وی به بررسی ماهیت دوگانه زندگی نو می‌پردازد. با این استدلال که آزادی مردم برای تغییر و توسعه همراه با ناامنی ناشی از اطمینان نداشتن به پیش می‌رود. برمن خیابان را دنیای کوچکی برای زندگی مدرن و مبارزه برای فضای عمومی و قلب پژوهش نوگرا تلقی می‌کند. وی خیابان و تظاهرات خیابانی را اولین نشانه‌های زندگی نو می‌داند. برمن با این استدلال که برخوردهای خیابانی پیش‌بینی نشدنی و ناشناخته است، نقش خیابان را به مسائل جامع‌تری مربوط می‌کند. [در خیابان] ما هرگز مطمئن نیستیم که با چه کسی مواجه خواهیم شد یا نتیجه آن چه خواهد بود. این امر از یک سو فرصت خوبی به ما می‌دهد، اما از سوی دیگر نگران‌کننده است. ممکن است مورد دستبرد، حمله یا تحقیر قرار گیریم. این ناامنی عمومی نقش حس بینایی را تقویت می‌کند. این امر باعث برجسته شدن تخیلات تصویری و متعاقب آن اهمیت یافتن سبک و مد می‌گردد (ساوج، ۱۳۸۰: ۱۶۷). کلانشهرها عرصه دیدگاه‌ها و روابط موقت و ناپایدار تصادفی و نیز کانون چیزهای بدیع، نو و عرصه ظهور سطوح جدیدی از خطرات شخصی، عدم قطعیت، گمنامی و آوارگی محسوب می‌شود، چیزهایی که نمود عینی نوگرایی در دنیای مدرن است. مدرنیته در ذات خود تغییر را به دنبال دارد. بخشی از این تغییرات، مربوط به تغییر کارکردهای نهادهای شهری است. به طوری که ممکن است برخی از نهادها در اثر مدرن شدن از بین بروند و یا تغییر ماهیت و کارکرد دهند.

تحول از سنت به مدرنیته، روشنگری، انقلاب صنعتی، انقلاب شهرنشینی، انقلاب اطلاعات و ارتباطات، تحول در نهادهای اجتماعی مانند خانواده، آموزش و پرورش و رشد فرآیندهای تفکیک پذیری نهادی، عقلانی شدن، بوروکراتیزه و دموکراتیزه شدن و هم چنین فرآیندهای جهانی شدن و پست مدرنیسم جملگی تحولات و بستر تاریخی - اجتماعی بوده‌اند که شیوه تفکر ما را درباره نهادهای دینی شدیداً تحت تأثیر قرار داده است (فاضلی، ۱۳۸۷).

تحت تأثیر این شرایط می‌توان گفت که کارکردهای مسجد نیز با تغییر روبرو شده است به طوری که امروزه مسجد برخی از کارکردهای سنتی خود را حفظ کرده و کارکردهای جدیدی را برای خود تعریف کرده که در گذشته وجود نداشته است. به واقع اگر بخواهیم مسجد را به عنوان یک نهاد اجتماعی مورد بررسی قرار دهیم، این نهاد در طول تاریخ دستخوش تغییرات متعددی شده است. اما مهم‌ترین لحظه تاریخی برای این تغییرات را می‌توان گذار به مدرنیته تلقی کرد که با ایجاد تغییرات بنیادین در سایر نهادهای اجتماعی، به طور حتم تغییراتی نیز در یک نهاد سنتی مانند مسجد نیز ایجاد خواهد کرد.

برای نمونه فاضلی معتقد است که فرآیند مدرنیزاسیون و متعاقب آن جهانی شدن و پست‌مدرنیته تحولاتی بوده‌اند که شیوه نگاه ما به نهادهای دینی را به شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند و گفتمان‌های مختلفی در این حوزه را شکل داده‌اند (فاضلی، ۱۳۸۷). بر همین مبنا فاضلی معتقد است که تحولات اجتماعی عمیقی که در تاریخ اجتماعی ایران و در طول یک قرن گذشته اتفاق افتاده و عمدتاً نیز متأثر مواجهه ایران با مدرنیته غربی بوده‌اند گفتمان‌های متعددی حول نهادهای دینی و به خصوص مسجد شکل داده‌اند (همان) و از آنجا که مذهب همواره یکی از عناصر بسیار مهم برای هویت‌سازی افراد بوده است؛ لذا چنین تغییراتی به شدت می‌تواند بحران‌ساز و یا آفریننده تحولات اجتماعی باشد. فاضلی (۱۳۸۷)، با استناد به تقابل بین سنت و مدرنیته، چهار گفتمان اصلی حول نهادهای دینی و به خصوص مسجد در ایران را نام می‌برد:

(۱) گفتمان سنتی که به طور طبیعی در جریان ظهور دین اسلام و تکامل آن در طول زمان شکل گرفت و منبع آن عمدتاً قرآن، احادیث و سیره پیامبر و امامان هستند. در این گفتمان مسجد در مرکز روابط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قرار دارد و تا حد زیادی جایگاه مسلمانان در اجتماع آنان را مشخص می‌ساخت.

(۲) گفتمان سکولار که مبتنی بر رهیافت‌های لیبرالی است که به دنبال نوگرایی در کشورهای اسلامی به وجود آمد. رالف ویلیام در این باره می‌نویسد که در رهیافت لیبرال، مسجد هم از حیث

روال‌های درونی و هم از حیث تنظیم روابط خود با دیگر مراکز و مؤسسات، قواعد بازی آزادی‌خواهی را رعایت می‌کنند و در هیچ یک از رفتارهای خود از اصل ارادی، خودمختارانه بودن و داوطلبانه بودن حضور در انواع فعالیت‌ها (چه نیایشی و چه اجتماعی) عدول نمی‌کنند (به نقل از محمدی، ۱۳۸۵: ۲۷۱). در این دیدگاه مسجد بسیاری از کارکردهای گذشته خود را از دست می‌دهد و صرفاً به عنوان یک نهاد دینی در کنار سایر نهادها مورد توجه قرار می‌گیرد.

۳) گفتمان ایدئولوژیک - انقلابی که بر اساس قرائت روشنفکران دینی به وجود آمد و قرائتی سیاسی و ایدئولوژیک از اسلام ارائه شد که به واقع اسلامی ایدئولوژیک را در تقابل با اسلام سنتی و سکولار معرفی می‌کند. نمونه بارز چنین گفتمانی را می‌توان در یکی از سخنان امام خمینی یافت: اسلام در مساجد منزوی بود. با اسم اسلام، اسلام را منزوی کردند. در چهار دیوار مساجد، مساجد بی تحرک. این مسجدالحرام و مساجد در زمان رسول اکرم (ص) مرکز جنگ‌ها و مرکز سیاست‌ها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده، این طور نبوده است که در مسجد پیغمبر همان مسائل عبادی نماز و روزه باشد؛ مسائل سیاسی‌اش بیش‌تر بوده ... مع‌الاسف در دنبال تبلیغات از صدر اسلام یعنی بعد از یک مدتی تا زمان ما، مساجد یک مساجدی شده بود که اسلام در آنجا محکوم می‌شد. محکوم کردن اسلام به این نیست که کسی بگوید: من اسلام را محکوم می‌کنم. محکوم کردن اسلام به این است که آن چیزی که اسلام می‌خواهد، در مسجد زیر پا گذاشته شود (امام خمینی، ۱۸، ۶۷-۸).

چنین دیدگاه نسبت به مسجد در پی احیاء مسجد با کارکردهای جدید برای آن در عصر مدرن بود. به واقع در این گفتمان مسجد به قلب ایدئولوژی برای مقابله با ابعادی از مدرنیته تعریف می‌شد که چندان با روح اسلام سازگار نبود. فاضلی معتقد است که از مهم‌ترین تأثیرات این گفتمان توسعه بروکراتیک ساختار سازمانی مساجد از جمله دفاتر بسیج، کتابخانه‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه، شرکت‌های تعاونی مصرف و ... بوده است (فاضلی، ۱۳۸۷).

۴) گفتمان ایدئولوژیک - انتقادی که عمدتاً دهه ۱۳۷۰ به بعد را باید سرآغاز چنین گفتمانی دانست. ریشه‌های شکل‌گیری چنین گفتمانی را فاضلی در پایان جنگ و تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران، تحولات جهانی و ورود تکنولوژی‌های نوین ارتباطاتی و اطلاعاتی مانند ماهواره و اینترنت است که به صورت آشکاری سعی دارد تا سیطره دولت بر کنترل فضای فرهنگی جامعه را به چالش بکشد.

با اندکی دقت متوجه می‌شویم که هر یک از این گفتمان‌ها با توجه به جهان بینی خاص خودشان نسبت به مسجد، کارکردهای خاصی برای آن متصور شده‌اند و شیوه‌های خاص خودشان برای مدیریت این

نهاد داشته‌اند. از این رو تا حدی می‌توان تغییرات اعمال شده در کارکردهای مدرن مسجد را به ویژه با تاکید بر دو گفتمان اخیر رصد کرد. واقعیت این است که با دولتی شدن و مدیریت دولتی مساجد، به ویژه در چند دهه اخیر میزان مراجعه به مساجد به ویژه در نسل جوان کاهش چشمگیری داشته است. کاهش مراجعه کنندگان مساجد به خصوص برای حکومت که نیازمند حضور عده بیش‌تر مردم در مساجد و به تعبیر رهبران سیاسی در «سنگر مسجد» هستند، به نوعی نشانه‌ی ناکامی سیاست‌های فرهنگی دولت در جذب مردم به سوی خود تواند بود. از طرف دیگر حضور مردم در سنگر مساجد، نه تنها برای دفاع از آرمان‌های حکومت، بلکه به مثابه نوعی هدف فرهنگی برای جمهوری اسلامی نیز هست (فاضلی، ۱۳۸۷: ۱۱۹). نقیب‌السادات نیز دلایل متعددی برای کاهش در مراجعه مردم و نسل جوان به مردم را نام می‌برد که این دلایل لزوم تغییرات ساختاری و مدیریتی در کارکردهای مسجد را هشدار می‌دهد:

- عدم تنوع و یکنواختی (عدم وجود برنامه‌های مختلف، مناسب و جذاب)؛
- عدم آگاهی از برنامه‌های مسجد؛
- تبلیغات ضعیف؛
- وجود افراد تندرو؛
- برداشت خشک و غلط از دین؛
- عدم هماهنگی و تناسب برنامه‌های مسجد با تفکر و نیازهای جوان؛
- عدم وجود جاذبه برای استفاده از مسجد؛
- عدم برنامه‌ریزی صحیح و وجود برنامه‌های کلیشه‌ای مسجد.

۳- مسجد به مثابه یک فضای عمومی

هانا آرنهت حوزه عمومی را به دو معنای «فضای نمود» و «جهان مشترک» به کار می‌برد. اگر واقعیت را تنها همان چیزی به حساب بیاوریم که قابل دیدن و شنیدن است، حوزه عمومی جایی خواهد بود که عمل انسان‌ها به دست سایر انسان‌ها دیده و شنیده می‌شود و چون امر دیدن و شنیدن رابطه‌ای بین انسان‌هاست، بنابراین حوزه عمومی مستلزم حضور دایمی دیگران است (هابرماس، ۱۳۸۴). حوزه عمومی محل نمودهاست و آنچه دیده یا شنیده نمی‌شود به حوزه خصوصی تعلق خواهد داشت (همان). حوزه

عمومی جهان مشترک انسان‌هاست و اصولاً بر خود جهان دلالت دارد. جهان به معنای طبیعت نیست بلکه بر مفهوم دست ساخته‌های بشری دلالت دارد.

به هر حال، یکی از مهم‌ترین ابعاد مسجد را می‌توان جایگاه آن در شکل‌گیری فضای عمومی دانست. بسیاری از کارکردهای مسجد، به طور مستقیم و غیرمستقیم، نمایانگر آن است که مسجد را می‌توان به مثابه یک فضای عمومی در نظر گرفت. این دیدگاه ممکن است هم از طرف سنت‌گرایانی که توجه چندانی به ابعاد مدرن مسجد ندارند و هم کسانی که دین را در تقابل با روح مدرن قرار می‌دهند، به چالش کشیده شود. اما به زعم برخی دیگر، نهادهای دینی، در بسیاری از موارد در شکل‌گیری جهان جدید مشارکت داشته‌اند و سهم عمده‌ای در پیشبرد آن دارند. از این رو دین، نه تنها می‌تواند مردم را نسبت به برخی از سبک‌های زندگی و حیات اجتماعی ترغیب کند، بلکه می‌تواند تأثیر قابل ملاحظه‌ای در کنترل فرهنگ مصرفی و سبک‌های زندگی مصرفی داشته باشد (آزاد ارمکی، شالچی، ۱۳۸۸: ۱۶۸). به همین سیاق باکاک معتقد است «هنوز مواعظ دینی می‌توانند بسیاری از مردم را در سرتاسر جهان با دلایل مستحکم و الگوهای برانگیزنده به محدود کردن امیال‌شان به کالاها و تجارب مصرفی ترغیب کنند» (باکاک، ۱۳۸۱: ۱۷۷). به همین دلیل مسجد به عنوان یک نهاد دینی می‌تواند تأثیر زیادی بر شکل‌گیری فضای عمومی دینی و از این رو اشکال خاصی از مصرف شود. آزاد ارمکی و شالچی (۱۳۸۸) در پژوهشی به مقایسه بین دو فضای عمومی کافی شاپ و مسجد در تهران می‌پردازند. این پژوهش به خوبی نشان می‌دهد که تفاوت بین دو فضای عمومی کافی شاپ و مسجد تا چه اندازه می‌تواند بر شیوه‌های مصرفی آنان تأثیر بگذارد و نوع نگاه آنان به مصرف محصولات فرهنگی را شکل دهد.

نقش مسجد در اسلام محدود به انجام امور عبادی نبوده و حضور پررنگی در عرصه ارتباطات اجتماعی و سیاسی داشته است. علاوه بر تشکیل جلسه‌های وعظ و ارشاد، حلقه‌ها و مجالس درس و بحث نیز در مساجد تشکیل می‌شده است. این امر به نوبه خود سبب شد که نخستین مدارس اسلامی از دل مساجد بیرون بیایند و فضای جدیدی تحت عنوان مسجد- مدرسه را شکل دهند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۵: ۲۶۶-۷) از سوی دیگر، اهمیت مسجد در حوزه ارتباطات اجتماعی و سیاسی تا جایی است که در گذشته، بسیاری از فرمان‌های حکومتی در مساجد اعلام و منتشر می‌شد. بنا بر گفته ابن خلدون گاهاً منصب پیش‌نمازی حتی از مقام پادشاهی نیز بالاتر و مهم‌تر بوده است (ابن خلدون، ۱۳۵۲).

در مجموع، مساجد در طول تاریخ و به درجات مختلف، علاوه بر محل عبادت و تشکیل نمازهای جمعه و جماعت، مکانی برای تشکیل جلسات بحث و درس، تعلیمات دینی و علمی، انجام امور قضایی،

حل و فصل اختلافات، رسیدگی به امور عمومی و عام‌المنفعه، دستگیری از مستمندان، نگهداری خزانه (بیت‌المال) و برگزاری مراسم سیاسی بودند. بدین ترتیب گستره اجتماعی و سیاسی مساجد بسیار چشمگیر بود و انبوهی از پیام‌های اجتماعی و سیاسی از فراز منبر مساجد منتشر می‌شد. این دیدگاه درباره حوزه عمومی بودن مساجد با این ایده تاریخی تقویت می‌شود که آموزه‌های اسلامی در چارچوب تحلیلی خود بر گونه‌ای از حوزه عمومی به معنای پیش گفته تأکید می‌کند. به این معنا که اسلام با نکوهش انباشت قدرت و بیان اینکه حس استغنا و بی‌نیازی انسان مایه تباهی وی است استبداد و خودرایی را سخت نکوهش می‌کند؛ چنین اندیشه‌ای نمی‌تواند با نفی قلمرو عمومی و سپردن کلیت جامعه به دست یک گروه خاص که همه زوایای جامعه را می‌پاید، سازگار باشد. از همین رو نظریه دولت در اسلام - هرچه باشد- با اندیشه‌ای که همه زوایای شخصی و اجتماعی زندگی انسان را به دست دولتی اقتدارگرا می‌سپارد و مردم و نهادهای مدنی را نفی می‌کند، به هیچ رو سازگار نیست. حتی در دولت صالح نیز رابطه دولت و شهروندان بر اصل تعامل و تأثیر و تأثر مبتنی است؛ نه فرمان یک سویه از دولت و انقیاد مردم. اقتدارگرایی و تبدیل انسان‌ها به ابزارهایی که تنها فرمان‌بر دیگر انسان‌ها باشند، در قاموس هیچ دین الهی معنا ندارد (نوبهار، ۱۳۸۸).

۴- کارکردهای مسجد

مسجد دارای کارکردهای متعددی است که در زیر به عمده‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود (الویری، ۱۳۸۶):

الف- کارکرد عبادی: اصلی‌ترین کارکرد مسجد، رویکرد عبادی آن است. نماز برترین و مهم‌ترین وظیفه دینی است؛ لذا در اسلام ادای این فریضه در مسجد و به صورت جماعت بسیار سفارش شده است. سوای از این، آیین‌های عبادی دیگر مانند برگزاری مجالس و خواندن دعا، انجام نذورات، مراسم احیا و ... در مسجد انجام می‌گیرد.

ب- کارکرد آموزشی: مسجد از همان ابتدای اسلام دارای کارکرد آموزشی و تربیتی بوده است. از منظر تاریخی در مسجد شاخه‌های مختلف علوم دینی مانند فقه، کلام در مسجد آموزش داده شده است. مساجد همواره دارای کتابخانه بوده‌اند که بیانگر ارتباط مشخص مسجد با این رویکرد آموزشی آن می‌باشد. علاوه بر جنبه آموزشی، کارکرد تربیتی مسجد نیز نشان می‌دهد که همواره کانونی برای تعالی انسان و رشد اخلاقیات انسانی و اسلامی بوده است.

د- کارکرد فرهنگی و ارتباطی: مسجد اصلی‌ترین مکان شکل‌دهی افکار عمومی، فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی در تمدن اسلامی بوده است.

ه- کارکرد اجتماعی: مساجد دارای کارکردهای اجتماعی متعدد بوده‌اند از جمله: گردآوری کمک برای مستمندان، برگزاری مراسم ترحیم مردگان، برگزاری گردهمایی‌ها، اقامت موقت در راه ماندگان و ...

و- کارکرد سیاسی: از دیگر کارکردهای مساجد، کارکرد سیاسی آن است. در طول تاریخ مساجد به عنوان یکی از کانون‌های مهم در شکل‌گیری جنبش‌های سیاسی و اجتماعی شناخته شده است.

ز- کارکرد معماری و نقش آفرینی در فضای کالبدی شهری: وجه دیگر کارکرد مسجد، توجه به فضای کالبدی شهری و کارکرد معماری آن است. معماری مسجد یک معماری پر رمز و راز و در یک نگاه کلی نماد اندیشه توحیدی و واسطه عالم علوی با عالم سفلی است.

ج- کارکرد حقوقی، نظامی و اقتصادی: بخشی از کارکردهای مسجد در زمان گذشته، امروزه تا حدودی از بین رفته و یا کمرنگ شده است مانند کارکردهای حقوقی (حل و فصل دعاوی)، کارکرد نظامی مانند پرداختن به امور نظامی و کارکردهای اقتصادی مانند نگهداری بیت‌المال.

در ایران نیز مساجد از دیرباز نقش مهمی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی ایفا نموده‌اند. از یک سو محل برگزاری مراسم عبادی بوده‌اند و از سوی دیگر مکانی که زندگی اجتماعی ساکنان محلات را ساماندهی کرده و به حل و فصل امور مردم می‌پرداخته و نیز همواره محل برقراری ارتباطات اجتماعی در سطح محلات و شهرها بودند. بسیاری از کنش‌های اجتماعی و اقتصادی مردم نظیر آموزش (مسجد مدرسه‌ها) و حل و فصل دعاوی، رفع مشکلات اجتماعی و حل مسائل اقتصادی در درون مساجد صورت می‌گرفت. حتی مساجد در زمینه امور سیاسی همواره به عنوان اهرم کنترل و نظارت بر حاکمین سیاسی جامعه عمل می‌کردند (تقوایی و معروفی به نقل از حاج سید جوادی، ۱۳۸۹).

۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این گزارش مطالعه اسنادی، مصاحبه و مشاهده می‌باشد. تحقیق حاضر به مطالعه مسجد جامع واقع در شهرک غرب تهران به عنوان یک مسجد که دارای کارکردهای چندگانه است، می‌پردازد.

۶- یافته‌های تحقیق

۶-۱- توصیف محیط اجتماعی

شهرک غرب در تقسیمات جدید شهرداری به دو محله شهرک قدس و ایوانک تبدیل شده و یکی از مناطق مرفه تهران و در شمال غربی این کلانشهر قرار دارد. طراحی و معماری مدرن و شیک این محدوده که در آغاز با طراحی و معماری و نیز اجرای مهندسان آمریکایی و بر اساس مدل نمونه برج‌های مسکونی ایالات متحده ساخته شده است (کتاب اول، شهرک غرب) این تصور را ایجاد می‌کند که این محله هیچ گونه سختیتی با سایر بخش‌های تهران ندارد و به نوعی با وجود پیوستگی جغرافیایی، از لحاظ فضایی از کلانشهر تهران جدا افتاده است. آمریکایی‌هایی که در دوره پهلوی اول به ایران آمده بودند در این منطقه ساکن شدند و با استفاده از نفوذ خود، مدرسه، ورزشگاه و تفریحات وسیعی در شهرک غرب به وجود آوردند (همان). خیابان‌بندی‌های عریض و بلوارهای زیبا و امکان دسترسی به چندین بزرگراه اصلی تهران از جمله چمران، نیایش، یادگار امام، همت، شیخ فضل‌الله و حکیم، سامانه ترافیکی و حمل و نقلی بسیار مطلوبی در این منطقه پدید آورده است. همچنین وجود مراکز خرید و تجاری مشهور در شهرک غرب، به همراه مجتمع‌های مسکونی مدرن و شیک، همگی باعث شده است تا به حق، مردم این منطقه به عنوان مردمانی مدرن و مرفه محسوب گردند.

چنین وضع و سبک زندگی مدرنی بدون شک تأثیر بسیار زیادی بر همه ابعاد مسجد (کالبدی، فضایی، کارکردهای آن، نوع معماری و ...) خواهد داشت. بر همین اساس سعی خواهد شد تا در بررسی کارکردهای مساجد، به انحاء مختلف محیط اجتماعی که مسجد در آن قرار دارد (یعنی شهرک غرب) مورد توجه قرار گیرد و در این بستر تحلیل شود. مسجد جامع شهرک غرب نیز در قلب این محدوده یعنی خیابان شهید فرحزادی و نبش خیابان بدخشان قرار گرفته است، و به جرأت می‌توان آن را یکی از مهم‌ترین و شیک‌ترین برندهای منطقه به شمار آورد.

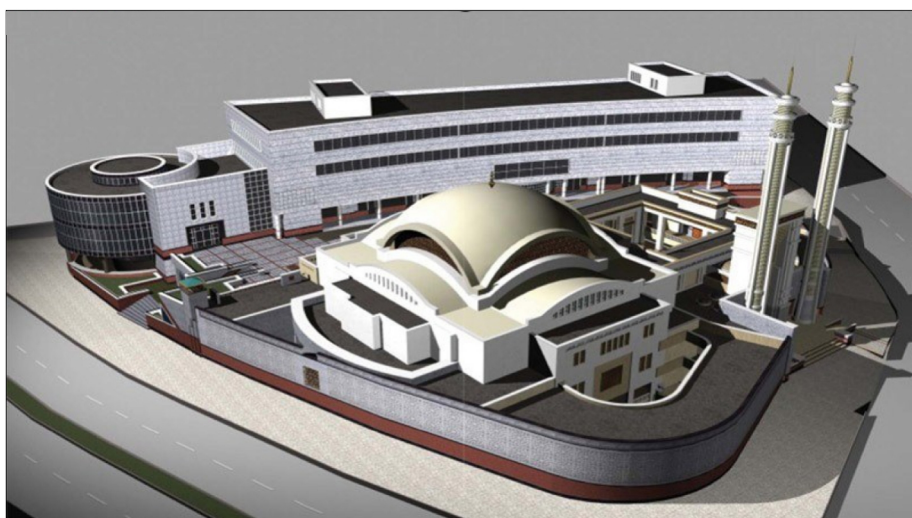
شکل (۱) موقعیت مسجد جامع در منطقه مدرن شهرک غرب

۶-۲- تاریخچه مسجد

تاریخچه ساخت بنای این مسجد و مجموعه متعلق به آن به سال ۱۳۷۰ هجری شمسی برمی‌گردد. زمینی به مساحت ۶۰۰۰ متر مربع با ساختمان محقر داخل آن که در آن زمان توسط بزرگان علما، خصوصاً حضرت آیت‌الله شیرازی مدّظله، با عنایات خاصه ایشان و ریاست مرکز امور مساجد با اختیار تام به آیت‌الله هاشمی تبریزی واگذار گردید تا آن گونه که صلاح است ساختمان این مجموعه بازسازی شود. فعالیت‌ها از همان زمان با اخذ مجوزها خصوصاً مجوز تجاری آغاز شد. نقشه قبلی مسجد با نقشه جدید در سال، ۱۳۷۲ با طراحی جناب آقای مهندس طوسی، جایگزین گردید و با کمک رئیس وقت بانک ملت، که با اعطای وام کمک بزرگی به احداث مسجد نمود، شروع به کار شد. این وام در اختیار هیئت امناء مسجد برای همین امر قرار گرفت. در کنار هیئت امناء تشکیل گروه‌های تخصصی شامل کمیته‌های فنی، فروش و اجاره و نیز واحد حسابداری از اقداماتی بود که در همان ابتدا کار انجام شد. که در سال ۱۳۷۴ ساختمان مسجد به طور کامل به بهره برداری رسیده است.

۳-۶- توصیف فضای مسجد

طراحی و ساخت مسجد جامع شهرک غرب به این صورت بوده است که در برنامه فیزیکی پروژه، علاوه بر طراحی مسجد، مجموعه‌ای تجاری نیز به عنوان موقوفه مسجد در نظر گرفته شده است و در طرح کلی عملکرد مذهبی و تجاری کاملاً از یکدیگر مجزا گردیده‌اند. محوطه وسیع جلوی مجموعه تجاری باعث شده است تا نمای کلی و زیبای مسجد همچنان به زیبایی هر چه تمام‌تر خودنمایی کند. مجموعه تجاری به صورت دیواره‌ای ساده و منحنی شکل به عنوان زمینه‌ای برای مسجد طراحی شده است، اما از آن جدا شده است، اما اگر به معماری آن از بالا نگاهی بیندازیم، متوجه کلیت آن با مسجد می‌شویم.

شکل (۲) تصویری گرافیکی از فضای مسجد و مجتمع تجاری آن

اما فضاهای درون مجموعه مسجد شامل شبستان اصلی، چهار سالن اجتماعات با ظرفیت‌های ۳۰۰ تا ۱۰۰ نفر، حوزه علمیه، کتابخانه و سایر فضاهای جنبی است. اما فضاهای داخل مسجد از پیچیدگی بسیار خاصی برخوردار است. در سایت مسجد جامع عنوان شده است که برای ساخت مسجد عناصر و ویژگی‌های زیر در نظر گرفته شده است:

- دارای روحیه مذهبی؛
- به وجود آورنده حس وحدت، حضور و تمرکز در نمازگزاران؛
- بی‌پیرانگی و خلوص؛
- نمادها و فرم‌های سنتی.

همچنین در ادامه عنوان شده است که در طراحی مسجد، از خصوصیات اساسی معماری گذشته شامل هندسه، ریتم و سلسله مراتب، و همچنین نمادهای معماری ایرانی-اسلامی که با ساختار ذهنی عامه مردم نیز منطبق باشد به صورتی نو استفاده شده است. این سبک از معماری به زیباترین شکل خود در همه جای این مسجد حضور دارد. حتی در برخی از بخش‌های مسجد، مانند سردر ورودی آن، طرح معماری به سبک‌های مسجدالنبی مدینه نیز نزدیک می‌شود. روح اسلامی مسجد در اسلوب‌های دایره‌ای با معماری زیبای ایرانی در هم آمیخته شده است و مرکزیت این دواپر، دال بر یکتایی خداوند را نشان می‌دهند.

شکل (۳) بخش از طرح‌های روی سقف مسجد به همراه درب ورودی بسیار زیبای آن

در ادامه سایت مسجد جامع شهرک غرب ویژگی‌های این طراحی را به واقع این گونه توصیف می‌کند که چنین سبکی از معماری را می‌توان در این روش برخورد با میراث گذشته دارای ویژگی‌های زیر دانست.

(۱) بهره‌گیری از فرم‌ها و نمادهای گذشته با دیدی خلاقانه و بدون پیروی مطلق از الگوهای قدیمی،

به صورتی که به حکمت موجود در ساخت و ساز مجموعه لطمه‌ای وارد نسازد؛

(۲) اغراق نکردن در استفاده از ستون‌ها و جرزها برای ایجاد روحیه مذهبی؛

(۳) عدم استفاده از مصالح تزئینات به شکل کاملاً سنتی؛

(۴) استفاده از اجزای سنتی مانند: حیاط، گنبدخانه، شبستان‌های جانبی و مناره.

چنین نگاهی به تلفیقی از معماری ایرانی و اسلامی، به همراه توجه و جد فراوان به وارد کردن عناصر مدرن در چنین معماری باشکوهی را می‌توان به این شیوه بیان کرد که فضاهای اصلی مسجد از هندسه‌ای اقلیدسی به اشکالی منظم (فضای پرت در هیچ کجای مسجد مشاهده نمی‌شود) تبعیت می‌کنند. اشکالی که در مسجد حضور دارند، بیش‌تر متمایل به فرم‌های هندسی هستند که کامل و عمدتاً به سمت دایره و یا چندضلعی‌های پیچیده گرایش دارند. کمتر از مثلث استفاده شده و تخصیص فضایی بخش‌های متنوع آن، مانند حوزه علمیه و بخش قرض‌الحسنه آن بسیار منظم بوده است. در طراحی شبستان گونه‌ای معماری به کار رفته است که به سمت منبر متمرکز است و استفاده از نمادها به گونه‌ای نیست که بی‌نظمی ایجاد کند و کلیت و هارمونی موزون و دلنشینی در آن مشاهده می‌شود. از مهم‌ترین عناصر آن دسترسی راحت به فضاهای متعدد مسجد است که با وجود وسعت نسبی آن، دسترسی‌ها راحت صورت می‌گیرد.

حضور عنصر مدرنیته در ساخت و طراحی مسجد را می‌توان در طراحی سالن‌های اجتماعات با استفاده از وسایل مدرن مانند میز، صندلی و پروژکتور و در نظر گرفتن فضاهایی باز برای تجمعات مشاهده کرد. در کل، روح کلی و فضای مسجد، با وجود استفاده از اسلوب‌های سنتی، فضای مدرنی را هم تجلی می‌کند که تا حدودی می‌توان این فضا را ناشی از به کارگیری مصالح و ابزار آلات مدرن دانست.

شکل (۴) هارمونی زیبای مسجد در این تصویر کاملاً قابل مشاهده است

۴-۶- جایگاه مسجد جامع در کیفیت شهری (شهرک غرب)

در طی دهه‌های اخیر هم زمان با فراگیر شدن مشکلات عدیده در شهرها، به ویژه در کلانشهرها، مفاهیمی همچون افزایش کیفیت محیط در ابعاد مختلف اجتماعی، کالبدی و اقتصادی در جهت تقابل با این مشکلات مطرح شده‌اند (تقوایی و معروفی، ۱۳۸۹: ۲۱۸). بر همین اساس تحقیقات نشان می‌دهد که میان فضاهای شهری و نحوه استفاده از آن‌ها و کیفیت محیط، ارتباط معناداری وجود دارد (همان). فضاهای شهری را می‌توان به عنوان اصلی‌ترین خاستگاه، بروز ایده توجه به کالبد در کنار توجه به روابط و کنش‌های اجتماعی مطرح کرد. از رهگذار همین اصل است که می‌توان نقش و جایگاه مسجد را چه در بعد کالبدی و چه روابط و کنش‌های اجتماعی منطقه برشمرد.

بر اساس همین تعریف از فضای اجتماعی مسئله‌ای که در اینجا مطرح می‌شود این است که فیزیک و کالبد مسجد جامع شهرک غرب به لحاظ کالبدی تا چه میزان به بهبود کیفیت پیرامون خود تأثیرگذار است؟ و اینکه آیا عملکردهای اجتماعی، فرهنگی و مذهبی مسجد جامع شهرک غرب تا چه میزان بر کیفیت‌های اجتماعی محیطی (انسجام اجتماعی، حس تعلق به محیط و ...) تأثیرگذار است؟

با پذیرش این امر که یکی از بخش‌های اصلی حوزه اجتماعی - فرهنگی دین است، رابطه آدمی با دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند، بخشی مهمی از هویت انسان را شکل می‌دهد. به گفته یکی از روان‌شناسان، هدف دین ایجاد تصویری در ذهن شخص است که احساس فردی و جمعی هویت را در او

تقویت کند (شرفی، ۱۳۸۰: ۱۸). آیات و روایات که در آن‌ها از چیستی انسان، خلقت و آفرینش و نیز جایگاه انسان در نظام هستی و ویژگی‌ها و قابلیت‌های آن سخن به میان آمده، همه به خاطر آن است تا این بعد هویت را تجسم بخشیده و افراد را به خلق و تکوین ارادی آن ترغیب کند. نقش دین در ساخت هویت انسان نه تنها از نظر قدّيسان و عالمان دین، بلکه از نظر روانشناسان نیز دارای اهمیت است. کارن هورنای^۱ در این باره می‌گوید: «فردی که فاقد یک شخصیت متشکل است و قادر به یافتن ارزش‌های مثبت پایدار در فرهنگ، مذهب یا ایدئولوژی خود نیست، ایده‌آل‌هایش به هم می‌ریزد. چنین فردی که از آشفستگی هویت رنج می‌برد، نه می‌تواند ارزش‌های گذشته خود را ارزیابی نماید و نه صاحب ارزش‌هایی می‌شود که به کمک آن‌ها بتواند آزادانه برای آینده برنامه‌ریزی نماید (شجاعی، ۱۳۸۳: ۱۰۴).

برخی از دانشمندان با نفی رویکرد کارکردگرایانه به دین، آن را جنبه‌ای ذاتی از زندگی بشر و همچون فرآیند جستجوی پاسخ به پرسش از معنای زندگی تعریف می‌کنند (برگر، ۱۹۶۷؛ برگر و لوهمان، ۱۹۶۶؛ گیرتز، ۱۹۷۳؛ ترنر، ۱۹۷۴؛ وارنر، ۱۹۹۳) به عنوان نمونه، پیتر برگر^۲ (۱۹۶۷) از دین به عنوان فعالیتی فرهنگی نام می‌برد که بین جزایر معنا، پل می‌زند، و کیلفورد گیرتز^۳ (۱۹۷۳: ۸۹) دین را همچون نظامی فرهنگی تعریف می‌کند که نقشی حیاتی در تعیین شیوه‌های تلفیق نمادهای بنیادین و آیین‌های مشترک در جوامع ایفا می‌کند. به اختصار می‌توان گفت که مطالعات متأخر دین به این سمت گرایش دارند که برخلاف دیدگاه‌های متقدم، گفتمان دینی را نه سازه‌ای شکل گرفته تحت تأثیر جامعه، بلکه نظامی معنادار تلقی کنند که با استفاده از نمادها واقعیت‌ها را معنا می‌بخشد. این نمادها «تبلورات عینی‌ای از آرمان‌ها، نگرش‌ها، داورى‌ها، تمناها و عقاید» تلقی می‌شوند (گیوبان، ۱۳۸۶: ۸۲). از همین رو است که یک نهاد دینی مانند مسجد، نه تنها می‌تواند باعث انسجام اجتماعی شود، بلکه ساختارهای ارزشی که این نهاد ایجاد می‌کند، می‌تواند در کاهش آسیب‌های اجتماعی نقش ایفا کند.

برای مثال اکبری (۱۳۸۹) در پژوهشی نشان می‌دهد که فضای اطراف مسجد به طور کل امن‌تر از سایر فضاهای شهری است و به عبارت دیگر فاصله فیزیکی با مسجد با امنیت اجتماعی رابطه مستقیم دارد. همچنین نهاد مسجد و کارکردهای اجتماعی آن نیز تأثیر انسجام بخش و هویتی بسیار قوی‌ای دارند و تمایزات هویتی خاصی در بین قومیت‌های مختلف در منطقه ۱۷ شهرداری تهران ایجاد کرده‌اند.

-
1. Horny, C
  2. Peter Berger
  3. Clifford Geertz

اما مسئله این است که این موضوعات را نمی‌توان به مسجد جامع شهرک غرب تعمیم داد. در این منطقه عمدتاً از لحاظ فضایی و اجتماعی تفاوت بسیار زیادی با منطقه ۲ شهرداری وجود دارد. در منطقه ۱۷ عمدتاً تمایزات قومیتی است (همان) در حالی که در منطقه ۲ چنین تمایزاتی وجود ندارد. آسیب‌های اجتماعی فراوانی که در منطقه ۱۷ شیوع دارد، مانند اعتیاد، سرقت و سایر مسائل اجتماعی دیگر مانند بیکاری، در منطقه ۲ بسیار نایاب است و این منطقه از امنیت بیش‌تری برخوردار است. به همین دلیل است که وقتی از یکی از نمازگزاران مسجد جامع در مورد مقایسه وضعیت امنیت محدوده مسجد با سایر فضاهای منطقه ۲ سؤال پرسیده می‌شود، پاسخ می‌گوید که «منطقه ۲ تقریباً همه جاش امنه. به غیر از پل مدیریت و بعضی جاهای دیگه که زمین‌هاش خالیه و یا دارن ساخت و ساز می‌کنن، مشکل چندانی توی منطقه نداریم» (آقای اوحدی، ۴۵ ساله).

از سوی دیگر، به نظر می‌رسد که در مناطق ۱۷ شهرداری تهران تمایزاتی قومیتی از پیش وجود داشته است و مسجد در قالب کارکردهای آن، مانند مراسم عزاداری عاشورا، چنین تمایزاتی را تشدید کرده و به عبارتی باز نمود این تمایزات باشد و نه صرفاً شکل دهنده به آن‌ها. از همین رو، نوع انسجام اجتماعی که مولد مساجد در این مناطق هستند، تا حدودی متفاوت از منطقه ۲ خواهد بود. همان طور که گفته شد، منطقه ۲ چندان بر اساس هویت قومیتی استوار نشده است و مردم این منطقه، انسجام اجتماعی خود را بر اساس منافع مشترک استوار می‌دانند (میرسید حسین، ۱۳۸۹). اما این مسجد، برخلاف مساجد مناطق پایین شهر، کارکرد اجتماعی دیگری نیز دارد که عمدتاً مربوط به عصر مدرن است و می‌توان آن را به عنوان یکی از کارکردهای پنهان و یا ناخواسته مسجد به شمار آورد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

کارکردهای مذهبی و دینی مسجد

نمازگزار میزان مشارکت مردمی در این مسجد بسیار بالا است. طبق مصاحبه با یکی از متولیان این مسجد، ظهرها بیش‌ترین جمعیت نمازگزار به این مسجد می‌آیند و تعداد آن‌ها ممکن است تا ۲۰۰ نفر هم برسد. صبح‌ها حدود ۱۰۰ نفر و نماز مغرب و شام نیز تا حدود ۱۵۰ شرکت کننده دارد. عموماً افرادی که به مسجد می‌آیند یا از ساکنان محله‌های مجاور و یا اینکه از مغازه‌داران و صاحبان فروشگاه‌های اطراف آن هستند. شاید بیش‌ترین میزان مشارکت کننده‌ها در نماز جماعت مسجد را بتوان صاحبان فروشگاه‌های واقع در بازار تجاری پشت مسجد دانست. همچنین هر بار هر تعداد از اعضاء حوزه علمیه که در مسجد حضور دارند نیز در نماز جماعت آن شرکت می‌کنند. از لحاظ جنسیتی هم عموماً مشارکت

کنندگان مرد هستند و در هر نماز حدوداً ۱۰ الی ۲۰ نفر از بانوان محله حضور می‌یابند. از همین رو از لحاظ تیپولوژی مردمی که به این مسجد می‌آیند از طبقات متوسط رو به بالا و بالای جامعه هستند. این امر به علت قرار گرفتن این مسجد در یک محله مرفه امری کاملاً بدیهی است. از لحاظ سنی هم ترکیب مسجد کاملاً متغیر است و از همه سنین تقریباً به یک نسبت مساوی حضور دارند و نمی‌توان رده سنی خاصی را نام برد که حضورش بیش‌تر از سایر گروه‌های سنی باشد.

اما این مسجد در ماه مبارک رمضان و به ویژه ماه‌های عزا مانند محرم و صفر و ایام فاطمیه بسیار شلوغ‌تر می‌شود. با سخنرانی اعضاء و شخصیت‌های مطرح کشور در این مسجد جمعیت زیادی هم به این مسجد می‌آیند. در روز عاشورا، تقریباً تمام هیئت‌های مذهبی در پایان مراسم در همین مسجد گردهمایی انجام می‌دهند و به علت فضای وسیع و جادار، مسجد مکان بسیار مناسبی برای آیین‌های دعا و شب‌های عاشورا، ماه رمضان و ... است.

برگزاری مراسم شب قدر در مسجد جامع: در این مراسم تمام فضای مسجد پر از جمعیت می‌شود.

امام جماعت این مسجد نیز به عهده حضرت آیت‌الله هاشمی تبریزی است. عموماً آیت‌الله هاشمی در اکثر مراسم نماز جماعت شرکت می‌کنند و در صورت غیاب ایشان برخی از شاگردان ارشد ایشان مسئول برگزاری نماز جماعت در این مسجد هستند.

اما نحوه گزینش هیئت امانا در این مسجد، بسیار جالب توجه است. هیئت امانا افراد واجد شرایطی هستند که توسط امام جماعت به امور مساجد معرفی می‌شوند و پس از طی مراحل گزینش و تایید توسط مراجع ذی‌ربط، حکم رای ایشان صادر می‌گردد و پس از صدور حکم رسماً به عنوان هیئت امانا شناخته می‌شوند.

اعضای هیئت امنای که ماهیتاً معاونین امام جماعت محسوب شده، به منظور تقسیم کار و سازماندهی اداره صحیح مسجد، هر یک مسئولیت انجام بخشی از امور مسجد را تقبل می‌نمایند.

جدول (۱) اعضا و مسئولیت‌های هیئت امنای از آغاز تا کنون

دور سوم	دور دوم	دور اول
محمد حسین زارع	محمد حسین زارع	محمد حسین زارع
علی علمی	علی علمی	علی علمی
حسن ساویز	حسن ساویز	حسن ساویز
حسن سلیمانی	عباس اسماعیلی	عباس ترابیان
عباس اسماعیلی	عباس ترابیان	اسماعیل طبیبیان پور
عباس ترابیان	اسماعیل طبیبیان پور	آرامی
عبدالحمود رحیم خراسانی		علی تحقیقی

همان‌طور که قبلاً هم بیان شد، عموم هزینه‌های این مسجد از طریق موقوفات آن مانند بازار بزرگ تجاری مسجد و از طریق کمک‌ها مردمی تأمین می‌شود؛ لذا این امر باعث می‌شود تا مسجد از استقلال اقتصادی مناسبی برخوردار باشد. برگزاری مراسم ترحیم، عزا و کمک‌های نهادهای مختلف دولتی و غیردولتی نیز درآمدهای مناسبی برای مسجد در بر دارد که به طور کلی صرف هزینه‌های مسجد می‌شود. به هر حال به نظر می‌رسد که این خودکفایی و استقلال نسبی مالی باعث شده است تا این مسجد از فشارهای بسیار به دور باشد و بتواند به الگوی مناسبی برای سایر مساجد تهران تبدیل شود.

۵-۶- تمایز اجتماعی

می‌توان این ادعا را به عنوان یک پیش فرض پذیرفت که مردم در مناطق بالای شهر نسبت به مناطق پایین شهر تقید کمتری به امور دینی دارند و یا اینکه دسته کم، توجه کمتری به مناسک جمعی دینی می‌دهند. جدا از دلایل و علل آن این موضوع می‌تواند تفکیک‌های اجتماعی خاصی بین مردم ایجاد کند. چنین مواردی باعث به وجود آمدن نوعی منزلت اجتماعی در رابطه با مسجد می‌شود. البته چنین منزلت‌هایی به اشکال مختلف توسط سیاست‌های جمهوری اسلامی به انحاء مختلف تقویت شده است. برای مثال مساجد و افرادی که حضوری دائمی در آن‌ها دارند به عنوان یکی از منابع موثق دولت و حکومت برای تحقیقات مربوط به استخدامی شناسایی می‌شوند و یا به عنوان معتمدین محلی جهت مشارکت در بسیاری از امور اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نام برده می‌شوند.

اما جنس و نوع منزلت اجتماعی در این منطقه از شهر تهران کاملاً متفاوت است. به واقع، مسجد در این نقطه از کلانشهر، بیش از آنکه به عنوان یک عنصر دینی برای کسب منزلت به شمار رود، تبدیل به یک برند می‌شود. همان طور که گفته شد، این منطقه، از مناطق مرفه نشین تهران است و بسیاری از هنرمندان، ورزشکاران و چهره‌های مشهور و نیز ثروتمند در این منطقه زندگی می‌کنند. به همین دلیل مسجد جامع شهرک غرب به الگویی برای برگزاری برخی از مراسم شبه مذهبی در این منطقه تبدیل شده است. به عنوان نمونه برپایی مجلس ترحیم در این مسجد، به خوبی می‌تواند جایگاه، منزلت و طبقه اقتصادی خانواده متوفی را نشان دهد. به همین دلیل است که در مراسم و اوقات خاصی از سال، این مسجد می‌تواند به شکلی متفاوت از مناطق پایین شهری کسب منزلت کند. به همین خاطر مجالس ترحیم بزرگان و افراد مشهوری مانند خسرو شکیبایی، هنرمند سینما و تلویزیون و یا ناصر حجازی اسطوره فوتبال ایران و بسیاری دیگر از افراد صاحب نفوذ در این مسجد برگزار می‌شود.

از این رو به طور حتم می‌توان گفت که مسجد جامع شهرک غرب، به عنوان یکی از نقاط ایجاد تمایز بین طبقات مختلف اجتماعی به کار می‌رود و مسلماً مجالس ترحیم افرادی از طبقات پایین جامعه در این مسجد صورت نمی‌گیرد.

۶-۶- کارکرد سیاسی

جایگاه سیاسی مسجد، عمری به درازای خود مسجد دارد. به واقع این کارکرد مسجد به ماهیت ساخت آن از زمان پیامبر اکرم (ص) بازمی‌گردد که نخستین مسجد را در مدینه پایه‌گذاری کردند. در صدر اسلام، مسجد پایگاه و مرکز تمامی فعالیت‌های سیاسی جامعه اسلامی، بلکه دارالحکومه آن بوده است؛ کلیه ملاقات‌های عمومی در زمان پیامبر اکرم (ص) و همچنین در زمان خلفای نخستین و امام علی (ع) در مسجد انجام می‌گرفت و حتی نمایندگان خارجی در مسجد به حضور پذیرفته می‌شدند. مسجد همواره در طول تاریخ اسلام مرکز جنبش و حرکت‌های اسلامی بوده است و تبلیغات اسلامی از آنجا شروع شده و حرکت قوای اسلامی برای سرکوبی کفار و وارد کردن آن‌ها در زیر بیرق اسلام همواره از این بنای مقدس آغاز شده است. نمونه مدرن و بارز نقش و جایگاه سیاسی مسجد را می‌توان انقلاب اسلامی ایران نام برد، به طوری که منبر و معابر مسجد به عنوان مهم‌ترین تریبون تبلیغاتی بر علیه نظام شاهنشاهی قلمداد می‌شود.

با این وجود نقش سیاسی مسجد، امروزه به انحاء مختلفی مورد چالش قرار گرفته است. از یک سو، به اعتقاد برخی که مسجد تقریباً در همه امور سیاسی جامعه باید وارد شود و برخی دیگر آن را به عنوان اهرم فشار و سیاسی یک حزب خاص قلمداد می‌کنند که می‌تواند موجودیت مسجد به عنوان یک مکان مقدس را به خطر بیندازد. به هر حال، این مسجد که به نسبت تازه تأسیس است در زمان دفاع مقدس حضور نداشته است و به عنوان مرکزی برای بسیج مردمی نیز فعال نبوده است. با این حال مرکز بسیج مسجد جامع شهرک غرب، به عنوان یکی از فعال‌ترین مراکز بسیج در منطقه باشد؛ اما به نظر می‌رسد که مهم‌ترین بعد سیاسی این مسجد به جنبه دیگری از آن مربوط می‌شود، یعنی حضور و سخنرانی افراد و شخصیت‌های سیاسی و نخبه کشور و اعلام مواضع سیاسی از طریق تریبون‌های این مسجد.

از زمان افتتاح این مسجد تاکنون، آنجا به عنوان تریبونی برای سخنرانی و اعلام مواضع سیاسی شخصیت‌های سیاسی کشور شناخته شده است، به طوری که شخصیت‌های بسیاری از طیف‌های سیاسی گوناگون در این مسجد به سخنرانی پرداخته‌اند. نمونه بارز و آرمانی چنین جایگاهی را می‌توان برای مسجد حسینیه ارشاد نیز برشمرد که چه در قبل از انقلاب و چه اکنون، جایگاه بزرگان و سران نظام بوده است. به نظر می‌رسد که مسجد جامع شهرک غرب نیز تا حدودی این برند و نقش را به دست آورده است. بدون شک ساختمان بسیار شیک، مدرن و مجهز آن، به همراه فضای بسیار باز و امکانات جانبی این مسجد نقش بسیار مهمی در به دست آوردن این جایگاه داشته است.

۷-۶- کارکرد آموزشی

هر چند روزگاری مسجد، یگانه پایگاه مهم آموزشی در کشورهای اسلامی بود، اما به نظر می‌رسد امروزه مسئله آموزش در مساجد کم رنگ شده و به حوزه‌هایی با برنامه‌ریزی و متناسب با امکانات موجود و استفاده از کارشناسان، برنامه‌هایی از قبیل: آموزش احکام و قرآن، مخصوصاً برای بانوان و نوجوانان و پاسخ به سوالات و... محدود شده است. البته نباید چنین آموزش‌هایی را دسته کم گرفت و بایستی آن را تکمیل کننده آموزش در حوزه‌های مدرسه و رسانه‌ها مد نظر قرار داد.

مسجد جامع شهرک غرب نیز در همین زمینه برنامه‌های آموزشی متعددی دارد که به نظر فراگیرتر از صرف برنامه‌ها و جلسات قرآن و سخنرانی‌ها باشد. اگر به پرتال این مسجد مراجعه کنیم متوجه می‌شویم که این مسجد قصد راه‌اندازی نشریات آموزشی و فرهنگی متعددی دارد، در این مسجد مقالات و سخنرانی‌های بسیاری ارائه شده و نیز مسابقات منطقه‌ای و گاهی در سطح سراسری نیز تدارک دیده شده است. وجود یک کتابخانه شیک و مدرن با تنوع زیادی از کتاب‌ها سبب شده که کارکرد آموزشی این مسجد بسیار پررنگ شود. در کنار چنین نقش آموزشی، وجود حوزه علمیه علی ابن ابی‌طالب باعث اغنای هر چه بیش‌تر این نقش در مسجد جامع شهرک غرب خواهد شد. به هر حال کلاس‌های متنوعی در این مسجد برگزار می‌شود که به علت اطناب از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود.

یکی از نکات جالب توجه در این کلاس‌ها حضور چشمگیر بانوان در مساجد است. امروزه و به خصوص در دهه گذشته بانوان حضوری بسیار پررنگ‌تر از آقایان در مساجد داشته‌اند. به همین جهت بخش عمده‌ای از کلاس‌های آموزشی به خانم‌ها اختصاص دارد. این مسجد نیز از این قاعده مستثنی نیست. به نظر می‌رسد که مردان، به علت دغدغه کاری بیش‌تر نسبت به زنان وقت کمتری برای حضور در مساجد داشته باشند و یا اینکه شاید اعتقادات دینی مردان نسبت به زنان افول بیش‌تری داشته است!

۸-۶- کارکردهای فرهنگی

کارکرد فرهنگی مسجد به طور کل همان کارکرد آموزشی آن است، با این تفاوت که کارکرد آموزشی ممکن است صرفاً به مسئله آموزش برگردد، اما کارکرد فرهنگی آن تا حدودی گسترده‌تر خواهد بود. برای مثال ستاد امر به معروف و نهی از منکر مسجد، که تحت مدیریت پایگاه مقاومت شهید صیف مسجد قرار دارد، در این حوزه بسیار فعال عمل می‌کند. یکی از بسیجیان مسئول این پایگاه جایگاه امر به معروف و نهی از منکر را ذات مسجد می‌داند و معتقد است که با هویت آن‌ها عجین شده است. آن‌ها

همچنین معتقد هستند که نظارت بر سایر دستگاه‌های فرهنگی کشور را نیز باید به دیگر وظایف فرهنگی مسجد افزود. او مثالی از فیلم تازه‌ای که وزارت ارشاد مجوز پخش آن را صادر کرد اما منافی عفت عمومی بود را مثال می‌زند و معتقد است که مساجد با رصد سایر حوزه‌های فرهنگی، در سوق‌دهی درست به این سازمان‌ها نیز عمل کنند.

۹-۶- کارکردهای اقتصادی

در مورد نقش و کارکرد اقتصادی مساجد نوشته‌های بسیاری وجود دارد و از صدر اسلام تا به امروز، بر ابعاد متنوعی از جنبه‌های اقتصادی مسجد اشاره شده است. این جنبه‌ها از گفتارها، پندها و دستورات دینی در خصوص نقش و جایگاه کار و امور اقتصادی تا کمک‌های مردمی و مواردی مانند خمس و زکات که عمدتاً جمع‌آوری آن در مساجد صورت می‌گرفت (برای نمونه ن.ک. رضایی، ۱۳۸۷) را شامل می‌شود. اما مسئله ارتباط بین موضوعات اقتصادی و مسجد، هم پیشینه و هم کارکردهای بسیار متنوع‌تری داشته است.

برای نمونه بیت‌المال همیشه در مسجد اصلی شهر نگهداری می‌شد. این سنت به نخستین روزهای خلافت اولین خلیفه اسلامی باز می‌گردد. وی مسجد را محل مطمئنی برای نگهداری ثروت امت می‌دانست. از جمله نوع دیگر کارکرد اقتصادی که به طور عمده در مساجد و با مشارکت و همیاری مردم، در راستای کمک اقتصادی به مردم، انجام می‌گیرد، می‌توان از تشکیل صندوق قرض‌الحسنه، ارائه خدمات بانکی اعم از حفظ سپرده‌های مردم و واگذاری وام بدون بهره که از طریق شورای صندوق قرض‌الحسنه است، نام برد.

این سنت حسنه قرون متمادی است که بین مؤمنین نمازگزار مساجد انجام می‌شود. با توجه به تأکیدات فراوان آیات و روایات درباره منع انجام معاملات ربا، تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه از بهترین روش‌های اقتصادی برای رفع احتیاجات مالی و اقتصادی مردم است که خاستگاه اولیه تشکیل این نوع صندوق‌های خیریه و قرض‌الحسنه مساجد بوده‌اند.

علاوه بر آن می‌توان از تشکیل فروشگاه‌ها و تعاونی‌های مصرف محله نام برد که توسط هیئت امناء مساجد برای رفع نیازهای ضروری جمعیت، حوالی مسجد انجام می‌گیرد و نوع دیگر کارهای اقتصادی که به طور کل در مساجد صورت می‌گیرد و بیش‌تر جنبه خیرخواهانه و بشر دوستانه دارد، جمع‌آوری پول برای مستمندان و نیازمندان، خرید جهیزیه برای خانواده‌های کم‌درآمد و فقیر، پیدا کردن کار برای

بیکاران و نیز جمع‌آوری کمک و اعانه جهت ساخت کارگاه‌های تولیدی و مراکز کوچک اقتصادی که در امر کمک‌رسانی با هدف خیرخواهانه و فی‌سبیل‌الله در حال انجام و فعالیت است. بخش قرض‌الحسنه مسجد جامع شهرک غرب در این زمینه بسیار فعال است و تاکنون توانسته کمک‌های مالی بسیاری در قالب قرض‌الحسنه جمع‌آوری کرده و همچنین به افراد نیازمند زیادی کمک کند. موقعیت برتر اقتصادی منطقه اجازه گسترش کارکردهای اقتصادی را به این مسجد داده است.

با توجه به اینکه در ادوار گذشته، مساجد در مرکز شهر بوده و بازار در کنار آن ایجاد می‌شد، اکثر مساجد دارای حجره‌هایی بوده‌اند که درآمد حاصل از اجاره یا تجارت آنان برای مسجد هزینه می‌شد، و این درآمدها بخشی از فعالیت‌های اقتصادی مسجد را تشکیل می‌داد که در راه کارهای عام‌المنفعه یا تعمیر، نگهداری و توسعه مساجد یا در امر کمک به ابن‌سبیل و فقیران و مستمندان هزینه می‌شد. نمونه بارز و مدرن شده چنین امری را می‌توان در مسجد جامع شهرک غرب مشاهده کرد به طوری که بخش پشتی این مسجد را یک مجتمع تجاری بسیار مدرن که کاملاً با ساختمان مسجد همخوانی دارد می‌توان نام برد. به هر حال مخارج این مجتمع به میزان زیادی صرف هزینه‌های مسجد و نیز کمک به مستمندان و فقیران می‌شود.

از دیگر راه‌های تأمین هزینه مساجد وقف است. معمولاً بعضی از مساجد دارای زمین، مغازه یا کارگاه‌های تولیدی هستند که توسط مؤمنین با هدف توسعه و ترویج فرهنگ اسلامی وقف می‌شود و درآمد حاصل از این زمین‌ها به طور نسبی صرف امور فوق‌الاشاره می‌شود. در این زمینه اطلاعات خاصی که نشان دهنده میزان وقف باشد وجود ندارد، اما بخش اعظمی از زمین خود مسجد و کارهای عمرانی آن از طریق وقف بوده است. با این وجود در ایران به علت اینکه یک سازمان منسجم به نام سازمان اوقاف وجود دارد، عمدتاً این وظیفه از دوش مساجد برداشته شده و در اختیار سازمان اوقاف قرار گرفته است.

از دیگر نقوش غیرمستقیم مسجد در امر اقتصاد، جلسات و عطا، خطابه و سخنرانی ائمه جماعات و سخنرانان در مساجد درباره رعایت اخلاق اسلامی در معاملات اقتصادی است. با توجه به اینکه مساجد در اکثر کشورهای جهان اسلام دارای محوریت اصلی بوده و در مرکز بازار و مرکز اقتصادی هر شهر مسجد دارای نقش فعالی است و در هنگام نماز مسجد، محل مراجعه بازاریان، کسبه و اصناف اطراف بازار است. امام جماعت نیز در هر جلسه نماز با دعوت نمازگزاران که عمدتاً در فعالیت‌های اقتصادی فعال هستند، به رعایت اخلاق اسلامی و اخلاق اقتصادی با نقل آیات، روایت و احادیث حضار را به رعایت

انصاف و عدل در معاملات و کارهای اقتصادی دعوت می‌کند که این موعظه و سخنرانی ائمه جماعت در مسجد تأثیری عمیق در نمازگزاران ایجاد کرده و به تبع، آنان از نظر اخلاقی و برای رعایت مسائل شرعی مجبور به فعالیت سالم اقتصادی می‌شوند. نکته بارز چنین موضوعی، تبلیغ ائمه جماعت این مسجد در سال‌های اخیر به ویژه در راستای دو شعار اقتصادی سال، یعنی جهاد اقتصادی و تولید و کار و سرمایه ایرانی بوده است.

بخش عمده و مهم دیگر کارکردهای اقتصادی مسجد به رابطه بین مساجد و بازار برمی‌گردد. خدمات بین مساجد و بازرگانان متقابل بوده است. یعنی همچنان که مسجد در امر اقتصادی به کمک تجار و بازرگانان شتافت، بازرگانان نیز نقش مهمی در گسترش اسلام و ساخت مساجد در مسیر حرکت و دیگر سرزمین‌های دور دست داشتند.

ونسای مونتای دانشمند فرانسوی می‌گوید: این نیز شیوه بازرگانان مسلمان در سرزمین‌هایی بود که در شرق هندوستان قرار داشت. اگر کاروان‌های بازرگانان مسلمان در یک محل چند بار فرود می‌آمدند، در آنجا مسجدی می‌ساختند تا محل تجمع آنان باشد. چیزی نمی‌گذشت که مردم محل به این مسجد روی می‌آوردند و به اسلام می‌گرویدند. راه‌های بازرگانی، راه‌های اسلام در آسیا بود؛ چنانکه در آفریقا نیز راه اسلام همین طور بود. ابعاد سیاسی-اقتصادی مساجد و نقشی که بازرگانان در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران ایفا کرده‌اند، مثال خوبی از این مسئله است. به هر حال بدیهی به نظر می‌رسد که هنوز هم رابطه تنگاتنگی بین بازار و مساجد وجود دارد، به طوری که هیئت امنای بسیاری از مساجد در سطح شهر را تجار و افرادی تشکیل می‌دهند که از بعد اقتصادی متمکن هستند. این امر در مورد مسجد جامع شهرک غرب نیز مصداق دارد.

مسجد از بعد دیگری بر اقتصاد منطقه و یا بهتر است بگوییم محدوده خود تأثیرگذار است، به این معنا که ساختمان مسجد و تعاملات اجتماعی که حول محور مسجد می‌چرخد، می‌تواند بر ارزش اقتصادی مسکن و حتی واحدهای تجاری اطراف خود تأثیر بگذارد (ن.ک. اکبری، ۱۳۸۹). البته ذکر این نکته ضروری است که این تأثیر لزوماً مثبت نیست. برای نمونه اکبری (۱۳۸۹) در پژوهشی درباره تأثیرات اجتماعی و فرهنگی مسجد اسلامی که در یکی از محلات منطقه ۱۷ قرار دارد، به این نتیجه می‌رسد که ساختمان‌های مجاور مسجد، از قیمت پایین‌تری نسبت به سایرین برخوردار هستند. برای مثال، برگزاری مراسم ختم که با شلوغی و سر و صدای بلندگوها و تجمعات هر روزه مردم در مسجد همراه است، از مهم‌ترین دلایل این موضوع است. اما این تأثیرات همیشه هم منفی نیستند. همان طور که دیدیم، وجود

مسجد در یک محله می‌تواند بر امنیت آن بیفزاید، از این رو فاصله‌های کمی دورتر از مجاور مسجد، ارزششان افزایش خواهد یافت؛ و یا اینکه اگر یک مسجد بتواند خود را به عنوان یکی از نمادهای هویتی منطقه تعریف کند، بر ارزش املاک مجاور افزوده خواهد شد و یا حتی شلوغی مساجد می‌تواند برای کسبه محله درآمدزا تلقی شود (همان).

با این وجود موقعیت جغرافیایی خاص مسجد جامع شهرک غرب از این بعد تأثیرات خاص خودش را خواهد داشت. نکته اول اینکه این مسجد از دو طرف مشرف به خیابان است، بخش پشتی مسجد را یک مجتمع تجاری بزرگ پوشانده است و از سوی دیگر نیز به یک فضای سبز کوچک ختم می‌شود. از این رو به نظر می‌رسد که این مسجد نه تنها تأثیری منفی بر املاک مسکونی مجاور نداشته بلکه، بر امنیت و از این رو قیمت املاک محدوده نیز تأثیر مثبت می‌گذارد. از طرف دیگر به نظر می‌رسد که این مسجد به عنوان یک مکان هویتی خاص به محیط اطراف خودش نیز هویت بخشیده است. برای نمونه آدرس بسیاری از واحدهای تجاری و مسکونی محدوده بر اساس موقعیت مسجد جامع درج می‌شود که این امر اهمیت و جایگاه این مسجد را نشان می‌دهد.

۱۰-۶- مسجد و مدیریت محله

بدون اینکه بخواهیم به گذشته‌گرایی متهم شویم و همه آنچه اکنون اتفاق می‌افتد را به گذشته مرتبط سازیم، اما شایان ذکر است که مسجد، از صدر اسلام مرکزی برای مدیریت و تصمیمات مدیریتی بوده است. به هر حال همه ما می‌دانیم که در صدر اسلام تصمیمات مهم برای اداره حکومت و نیز جنگ‌ها، صلح‌ها و ... در مسجد به شور گذاشته می‌شد. اما موقعیت زمان پیامبر (ص) وضعیتی متفاوت نسبت به زمان حال و یک کلانشهر مدرن دارد، هر چند مشابهت‌هایی با آن نیز وجود دارد.

با این وجود مدیریت محله‌محور و مشارکتی که در دوره ریاست دکتر قالیباف بر مسند شهرداری تهران در محور برنامه‌ها قرار گرفت، رویکردی کاملاً مدرنیستی برای مدیریت در کلانشهرها است. با وجود اینکه مسجد، بنا به ماهیت و ذات خودش، در برخی از موارد محله‌ای وارد می‌شده است، اما این امر هیچ‌گاه به معنای مدیریت محله‌ای نبوده است. برای مثال امور و مسائل محله، مانند انفاق، دستگیری مستمندان، پرداخت وام به نیازمندان، همه از امور محلی بوده‌اند، اما هیچ‌گاه شکل مدیریتی نداشته‌اند. با این حال در چند سال اخیر نقش مدیریتی مساجد تا حدی نمایان شده است. تشکیل جلسات و

کارگروه‌هایی مانند بسیج و هیئت امنای مسجد برای مشارکت در طرح‌های عمرانی شهری از چندین سال قبل در دستور کار شهرداری تهران قرار داشته است.

با این حال، این نقش مدیریتی محله محور، چندان در مسجد جامع شهرک غرب بروز ندارد و این مسجد و هیئت امنای آن چندان درگیر در امور محلی نمی‌شوند. دلایل متعددی می‌توان برای این موضوع ذکر کرد. نخست اینکه این مسجد و مدیران آن خود را به عنوان یک مسجد منطقه‌ای و حتی در سطح کلانشهر می‌دانند، از این رو خود را چندان محدود به امور محلی نمی‌کنند، از سوی دیگر به نظر می‌رسد که در منطقه ۲ تهران، عموماً مسائل و مشکلاتی که در برخی از مناطق تهران وجود دارد و نیازمند مشارکت و بسیج عمومی باشد، وجود ندارد.

۱۱-۶- الگوهای مطلوب برای مدیریت مساجد در شهر تهران

بدون شک مسجد جامع اسلامی شهرک غرب را می‌توان به عنوان یکی از مساجد موفق و تأثیرگذار در سطح شهر تهران معرفی کرد. چنین موفقیتی حاصل شرایط متعددی است. بدون شک یکی از ویژگی‌های بارز این مسجد که آن را از سایر مساجد دیگر در شهر تهران متمایز می‌کند، بزرگی و زیبایی آن است. طراحی بسیار زیبا و کم نظیر این مسجد باعث شده است تا این مسجد جایگاه ویژه‌ای کسب کند. مساحت زیاد و تناسب آن با معماری ایرانی اسلامی از شاخصه‌های ممتاز مسجد است. بر همین اساس می‌توان موارد زیر را از دلایل موفقیت این مسجد دانست:

بعد اقتصادی: این مسجد، به علت موقوفه بازار بزرگ تجاری آن، از لحاظ درآمدی به نسبت مستقل عمل می‌کند. درآمدهای جانبی، مسجد و کمک‌های مردمی نیز باعث شده است که این مسجد به سمت استقلال مالی مناسب گام بردارد و همچنین سبب شده که مسجد از بسیاری از آسیب‌ها و تنازعات سیاسی که ممکن است به شدت بر وضعیت مالی یک مسجد تأثیر بگذارد به دور بماند. از همین رو حرکت به سمت مستقل کردن مساجد از لحاظ مالی، گام بزرگی در جهت ثبات، آرامش و موفقیت در کارکرد مساجد است. این امر در دراز مدت بسیاری از هزینه‌های جانبی ارگان‌هایی مانند شهرداری را می‌کاهد.

بعد مدیریتی: اگر به دقت به هیئت امنای مسجد توجه کنیم، متوجه می‌شویم که اکثر هیئت امنای آن، در چند دوره در آن حضور داشته‌اند. حضور دائمی در هیئت امنای ثبات مدیریتی خاصی به آن بخشیده است و باعث شده است تا برنامه‌های بلند مدت این مسجد ادامه یابد. همچنین مصاحبه‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که اکثر اعضاء هیئت امنای از افراد بانفوذ و سرشناس محلی هستند که از تمکن مالی

و وجاهت اجتماعی بسیار بالایی برخوردارند. به واقع این هیئت امانا از مدیران موفق در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی هستند که به خوبی تجربیات مدیریتی خود را در این مساجد پیاده می‌کنند. به همین خاطر وجود یک هیئت امنای قدرتمند و بانفوذ می‌تواند مدیریت مطلوبی برای مسجد باشد. به همین دلیل شهرداری می‌تواند با مذاکره با افراد سرشناس و ذی‌نفوذ محلی، آنان را دعوت به عضویت در هیئت امنای مساجد نماید.

بعد هویت بخشی: یکی از دلایل عمده موفقیت مسجد جامع بعد هویتی آن است. به واقع این مسجد به نگین شهرک غرب تبدیل شده است. متأسفانه یکی از دلایلی که مساجد در سطح شهر و به ویژه در برخی از مناطق نمی‌توانند هویت‌ساز شوند وجود چندین مسجد در یک منطقه می‌باشد که ممکن است هیچ کدام از این مساجد کیفیت، اندازه و شکوه یک مسجد خوب را نداشته باشند. همچنین تعدد بسیار زیاد این مساجد باعث شده تا به جای همگرایی نوعی رقابت و قوم‌گرایی در بین مساجد به وجود آید. به نظر می‌رسد که اگر هر منطقه دارای یک مسجد با شکوه، مناسب و شایسته مانند مسجد جامع باشد، بعد هویت‌سازی آن بسیار قوی‌تر خواهد بود.

کارکردهای فرهنگی: حضور مسجد در بخش فرهنگی آن بسیار چشمگیر است، امری که در بسیاری از مساجد دیگر تقریباً کم‌رنگ به نظر می‌رسد. اگر به دقت به کارهای فرهنگی مسجد توجه کنیم، متوجه می‌شویم که این مسجد دارای کارها فرهنگی و کلاس‌های آموزشی متعدد و متنوعی است. البته باید توجه داشت که چنین امری تا حدود زیادی بازتاب وضعیت اقتصادی مناسب آن است.

جلب کمک‌های مردمی: بعد هویتی مسجد باعث شده است تا توانایی خوبی برای جلب کمک‌ها و حمایت‌های مردمی داشته باشد. بخش خیریه‌ای آن فعال است و خانواده‌های زیادی را تحت پوشش خود دارد. چنین الگویی در بسیاری از مساجد شهر تهران مشاهده نمی‌شود. از این رو مردم باید مسجد را از آن خود بدانند، در این صورت از هر گونه کمک مالی و معنوی برای آن دریغ نخواهند کرد.

کارکردهای بهداشتی و درمانی: علاوه بر موارد فوق در مسجد مورد مطالعه درمانگاهی با ارائه خدمات بهداشتی و درمانی در حال ساخت می‌باشد که خود یک کارکرد جدید به شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری

دین و دین‌گرایی در حیات بشری، در خلأ فردی و در انزوای کامل از محیط اجتماعی و نفی ارتباط با دیگران پدید نیامده است. اگر هم در موارد نادری، در حدوث و ظهور نخستین چنین بوده، در بقا و

گسترش خویش این چنین نبوده است. هیچ دینی را نمی‌توان سراغ کرد - حتی در میان گرایانه‌ترین ادیان - که در کنار اهتمام به سلوک فردی پیروان، از مقتضیات پیرامونی آنان غفلت کرده و از کنار حیات جمعی انسان‌ها، خنثی و بی‌تفاوت گذشته باشد. اساساً دین با دنیا عجین است و تنها در جامعه تجلی می‌یابد و در حالی که بدان رنگ خاصی می‌زند، از آن تأثیر هم می‌پذیرد. غیر از رابطه تأثیر و تأثر میان دین و جامعه، نسبت دیگری نیز میانشان برقرار است که فراتر از رابطه تأثیرگذاری، بر نوعی نیاز و تدارک متقابل استوار است. دین به این اعتبار، برای جامعه حکم سیمانی را دارد که اجزای متفرق آن را بهم پیوند می‌زند و متقابلاً جامعه نیز برای دین به منزله مهبط نزول و قالب ظهور است.

از طرف دیگر، مسئله توجه به نقش دین در فرهنگ، به خصوص در کشور ایران به عنوان یک کشور اسلامی است. حتی افرادی که به دین به عنوان یک امر ایدئولوژیک یا معنوی نگاه نمی‌کنند، در برابر دیگر فرهنگ‌ها و در جهت حفظ هویت فرهنگی، فرهنگ مبتنی بر دین را لحاظ می‌کنند. از این منظر، دین ابزاری برای یکپارچه‌سازی در دولت‌های ملی است.

در میان ابعاد دینداری، یکی از مشخص‌ترین و بارزترین ابعاد، بعد مناسکی دین است که از دیرباز مورد توجه بسیاری از محققان بوده است؛ به حدی که برخی از اندیشمندان، این بعد را مهم‌ترین بعد دین معرفی کرده‌اند (دورکیم، ۱۳۸۳). بارزترین نمونه از بعد اجتماعی دین مسجد است که مردم در آن گرد هم جمع می‌شوند و به عبادت می‌پردازند. اما کارکردهای مسجد تنها به مناسک دینی ختم نمی‌شود. مسجد در ایران، حداقل از یک قرن پیش مرکز اصلی منازعات و مباحث سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بوده است که این برنامه‌ها در دوران بعد از انقلاب و به ویژه در یک دهه گذشته افزایش نیز یافته است.

مسجد نیایشگاه و محل گردهمایی مسلمانان و همچنین کانون ارتباطات است. مسجد از معدود پدیده‌های اجتماعی است که با تمامی اقشار مردم به نوعی در ارتباط است. مسجد چنانچه پاسخگوی نیازهای جامعه باشد. می‌تواند جایگاه خود را در میان قشرهای مردم حفظ کند و کانون همدلی، خانه خبر، خانه مردم، پایگاه قضایی، محل رفع مشکلات، پایگاه جهاد و نهضت، مرکز آموزشی، مرکز سازماندهی و پایگاه ارتباطی است. با این حال مسجد را صرفاً نمی‌توان به کارکردهای سنتی آن محدود کرد. همان گونه که بیان شد، مسجد در ایران با توجه به مقتضیات زمانی و تاریخی خود، کارکردها و الگوهای رفتاری خاصی را برای خود تعریف کرده است، اولویت‌ها را تغییر داده، برخی را موقتاً کنار گذاشته و نقش‌های جدیدی پذیرفته است. چنین روحیه تطبیق‌پذیری در نهادی مثل مسجد است که باعث امتداد و

انبساط آن در طول تاریخ شده و به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی، اهمیت مضاعفی در میان سایرین به دست آورده است.

در این پژوهش مسجد جامع شهرک غرب به عنوان مطالعه‌ای موردی برای بررسی کارکردهای مدرن مسجد مورد ارزیابی قرار گرفت. با وجودی که به علت ماهیت مقاله سعی شد تا کارکردهای امروزی و به عبارتی مدرن مسجد در تقابل با کارکردهای سنتی تعریف شود، اما واقعیت این است که نمی‌توان تفکیک چندانی بین مدرن و سنتی بودن مسجد قائل شد و این دوگانگی را تعریف کرد. واقعیت این است که بایستی کارکردهای مسجد را بر روی یک پیوستار تعریف کرد و بسته به شرایط و ماهیت هستی اجتماعی که مسجد در آن قرار دارد، شیوه‌های انطباق‌پذیری و تعریف نقش مسجد را هم تعریف کرد. به هر حال در این مقاله سعی شد تا چنین خط سیری رعایت شود.

مسجد جامع شهرک غرب، که در قلب مدرنیته ایرانی و مدرن‌ترین بخش کلانشهر تهران احداث شده است، با حفظ تمام عناصر معماری ایرانی-اسلامی خود سعی کرده است تا گام به گام با فضای مدرن منطقه نیز همخوان شود. چنین ترکیب عناصری در کالبد مسجد به خوبی رعایت شده است و تمکن مالی هیئت امنای آن، به همراه موقوفه واحد بزرگ تجاری مسجد، دست مسجد را برای ایفای نقش‌های متعدد باز گذاشته است. از همین رو می‌توان آن را یکی از فعال‌ترین و پرکارترین مساجد تهران به حساب آورد. حضور گسترده در عرصه‌های آموزشی و فرهنگی و نیز برند شدن این مسجد از سوی نخبگان و جامعه هنری کشور و بسیاری موارد دیگر باعث شده است تا نام آن به عنوان یکی از کانون‌های تأثیرگذار بر حیات اجتماعی شهر شناخته شود.

در همین خلال مسجد با وجود مشابهت‌هایی کلی با سایر مساجد مانند نقش‌های آموزشی آن، تفاوت‌هایی نیز با آن‌ها داشته است که در خلال متن توضیح داده شد. به هر حال به نظر می‌رسد که مساجد جامع و به ویژه مسجد جامع شهرک غرب، به خوبی توانسته باشند خود را با وضعیت مدرن و نیازهای آن همساز کرده و در این گذار مسیر خود را به درستی بیابند.

منابع

- الویری، محسن (۱۳۸۶) مسجد، ارتباطات و توسعه پایدار، فصلنامه صادق شماره ۳۱
- تقوایی، علی اکبر و سکینه معروفی (۱۳۸۹) ارزیابی نقش مساجد در ارتقا کیفیت محیط: مطالعه موردی مسجد امیر تهران، دو فصلنامه مدیریت شهری شماره ۲۵
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۷) مسجد و مدرنیت: مروری تحلیلی و جامعه‌شناسی به گفتمان‌های مسجد در ایران، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی
- نوبهار، رحیم (۱۳۸۸) اسلام و حوزه عمومی، روزنامه اعتماد ملی، شماره ۹۸۰ به تاریخ ۸۸/۵/۷، صفحه ۱۵ (زندگی)
- الیاده، میرجاوه (۱۳۷۲) رساله در تاریخ ادیان، ترجمه: جلال ستاری، سروش، تهران
- دورکیم، ایمیل (۱۳۸۳) صور بنیادین حیات دینی، ترجمه: باقر پرهام، تهران، نشر مرکز.
- شجاعی، علیرضا (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی دین: عبور از محدودیت‌ها، نشریه قبسات، دور هشتم،
- خوانساری، سمیه (۱۳۸۶) روزنامه سرمایه، شماره ۵۸۸
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۶۵) تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، تهران،
- رضایی، مجید (۱۳۸۸) کار اقتصادی در پرتو پیش و ارزش‌های اسلامی، سایت دانشگاه مفید
- آزاد رامکی، تقی و شالچی، وحید (۱۳۸۹) دو جهان ایرانی: مسجد و کافی‌شاپ، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دور ۹
- تقوایی، علی اکبر و معروفی، سکینه (۱۳۸۹) ارزیابی نقش مساجد در ارتقاء کیفیت محیط؛ مطالعه موردی مسجد امیر تهران، مجله مدیریت شهری، شماره ۲۵.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۷) مسجد و مدرنیت: مروری تحلیلی و جامعه‌شناختی به گفتمان‌های مسجد در ایران، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی.
- ابن خلدون (۱۳۵) مقدمه، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران،
- هابرماس، یورگن (۱۳۸۴) دگرگونی ساختاری حوزه‌ی عمومی، ترجمه جمال محمدی، تهران، نشر افکار.
- محمدی، مجید (۱۳۸۵) در کتاب مسجد ساحل دل‌های فیروزه‌ای
- خمینی، روح‌الله، صحیفه نور، دوره ۲۲ جلدی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- باکاک، رابرت (۱۳۸۱) مصرف، ترجمه خسرو صبوری، تهران انتشارات شیرازه.

عناوین انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران از سال ۱۳۸۷ تاکنون:

کتاب:

- طراحی تفرجگاهی در نواحی رودکناری در محیط کلانشهرها
- مدیریت زیست محیطی فضای سبز شهری
- شهرها در فرآیند جهانی شدن (گزارش سکونتگاه‌های انسانی)
- مجموعه مقالات سمینار چالش‌ها و راهبردهای زیست محیطی کلانشهر تهران
- راهنمای توانمندسازی شهروندان و محلات شهر برای ارتقای سلامت
- آلودگی هوا (راهبردهای ملی، قوانین و مقررات)
- آلودگی هوا و صدا در حقوق ایران
- مدیریت بحران (اصول و راهنمای عملی دولت‌های محلی)
- برنامه‌ریزی شهری سالم
- فن‌آوری راهبردی مدیریت دانش
- امکان‌سنجی انتخاب مستقیم شهرداران توسط مردم در ایران
- مبانی پایداری کلانشهرها با تاکید بر کلانشهر تهران

گزارش‌های دانشی شهر:

- جهان‌شهرها و گروه اقتصادی G24
- سیاه چاله‌ها و پیوندهای سست در شبکه شهرهای جهانی
- مروری بر برنامه‌ریزی فرهنگی در شهرداری‌های استان اوتاریو، کانادا
- جایگاه مشارکت شهروندان در اسناد بالادستی
- تحلیلی بر موضوع انتقال پایتخت سیاسی کشور
- وضعیت شهروندی
- دیپلماسی شهری در فرآیند جهانی شدن
- جایگاه مسئولیت پاسخگویی در شهرداری
- بررسی کاهش آلودگی هوای شهر تهران با جایگزینی سوخت CNG
- اثرات اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها در استان تهران
- حکمرانی خوب شهری
- جایگاه فضاهای زیرزمینی در طرح‌های شهری
- مشارکت، تصور از مشارکت و حمایت شهروندان
- بررسی اجامی تولید ناخالص داخلی ایران با توجه به سهم استان‌ها
- بررسی وضعیت رود دره فرحزاد
- معلولیت و شهروندی
- بحران سفید (برف) و مدیریت آن در کلانشهرها
- دیپلماسی شهری (ابزاری برای توسعه ملی در عصر فضای جریان‌ها)
- مدیریت منظر شهری محلات با رویکرد پایداری
- مطالعه وضعیت ازدواج در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران
- مطالعه وضعیت طلاق در شهر تهران
- بحران مالی جهانی و تأثیرات آن بر سطح ملی و منطقه‌ای (با تاکید بر شهر تهران)
- بررسی ضوابط بلندمرتبه‌سازی در شهر تهران
- شهروندی و سالمندی
- کشاورزی شهری
- کلانشهرها و چالش‌های حمل و نقل
- کودکان و شهروندی
- شهروندی فعال و نظارت شهروندی
- مطالعه وضعیت اقتصادی و اجتماعی زنان سرپرست خانوار
- جایگزینی مینی‌بوس‌های فرسوده شهر تهران، چالش‌ها و راهکارها
- لیزینگ زمین و مسکن
- نقش سازمان‌های بین‌المللی در جایگاه جدید جهانی کلانشهرها با تاکید بر مجمع شهرداران کلانشهرها
- مسئله‌یابی در حوزه مدیریت شهری
- بررسی جایگاه شهر استانبول در شبکه شهرهای جهانی (آموزه‌هایی برای تهران)
- شهروندی در دوران پساملی
- رویکردهای جدید در طراحی پارک‌ها و فضاهای سبز شهری (پارک‌های موضوع محور)
- مفاهیم پدافند غیرعامل در مدیریت شهری با تمرکز بر شهر تهران
- رویکردهای جدید در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری: برنامه‌ریزی شهری سالم
- عوارض سبز؛ ابزاری جهت کنترل آلودگی هوا در شهرها و ایجاد درآمدهای پایدار برای شهرداری‌ها
- بررسی تطبیقی طرح‌ها و برنامه‌های فضای سبز کلانشهر تهران و شهر گوانگژو چین
- وضعیت مسکن و کیفیت سکونت زنان سرپرست خانوار با تاکید بر مناطق ۲۲ گانه شهر تهران
- خطرات احتمالی بر تونل‌های درون شهری
- دولت و پایتخت: بررسی تجارب جهانی کمک دولت در تأمین مالی اداره پایتخت‌ها به عنوان منبع درآمدی پایدار در مدیریت شهری
- طراحی پیاده‌راه‌ها در شهر تهران؛ با تمرکز بر نیازهای اجتماعی شهر
- سامانه فرماندهی حادثه در شهر تهران
- بررسی و ارائه سیاست‌های دست‌یابی به حمل و نقل پایدار در تهران
- الزامات تهیه دستورالعمل یخ زدایی معابر
- برنامه استمرار خدمات سازمان‌ها و مشاغل در حوادث
- مدیریت تقاضای سفر (TDM)
- مهندسی ارزش در حمل و نقل شهری
- مدیریت حریم پایتخت؛ بررسی تجارب جهانی و ارائه پیشنهادها اجرایی

گزارش‌های مدیریتی:

- ارزیابی درآمد‌ها و هزینه‌های اجرای قانون هدمند کردن یارانه‌ها
- بررسی چالش‌ها و راهبردهای رشد اقتصادی در ایران (با تمرکز بر استان تهران)
- بررسی چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به اشتغال کامل (با تمرکز بر استان تهران)
- بررسی لایحه بودجه سال ۱۳۹۴ کشور و مقایسه آن با احکام برنامه پنجم و بودجه سال ۱۳۸۹
- گزارش شاخص بهروری در سال ۲۴۱۴ و جایگاه ایران در آن
- گزارش عملکرد شهرداری تهران (از سال ۸۴ لغایت ۸۹)
- بررسی مسائل و مشکلات شهر تهران (از دیدگاه شورایاران)
- بررسی چالش‌ها و راهبردهای کاهش تورم در ایران (با تاکید بر استان تهران)
- معرفی مراکز و سازمان‌های علمی و پژوهشی بین‌المللی و داخلی فعال در حوزه مدیریت شهری
- مبانی بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد
- گزارش عملکرد سال ۸۹ مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
- شناسایی وضعیت و ابعاد هویت اجتماعی شهروندان تهرانی و راهکارهای ارتقاء آن
- ضرورت‌ها و الزامات مدیریت یکپارچه در کلانشهر تهران (جدایی شهرستان‌های ری و شمیرانات از کلانشهر تهران؛ تهدید یا فرصت)
- بررسی ضوابط احداث، نگهداری و مدیریت سرویس‌های بهداشتی عمومی
- جهاد اقتصادی و نقش شهرداری در تحقق آن (با تاکید بر ضرورت‌ها و الزامات)
- ساماندهی مشارکت شهروندان در اداره امور شهر با رویکرد محله‌محوری
- جایگاه فرم‌های ارگانیک در طراحی‌های شهری
- امکان‌سنجی تحقق اجرای فضای سبز عمودی در شهر تهران
- طرح داوطلب واکنش اضطراری محله (دوام)
- ارزیابی عملکرد خانه‌های اسباب‌بازی مستقر در سرای محلات در شهر تهران
- شهر آموزش‌دهنده، ضرورت‌ها و راهکارها
- نظرسنجی و نیازسنجی از کارکنان شهرداری تهران درخصوص عملکرد شهرداری
- مطالعه تطبیقی پیرامون وظایف و مأموریت‌های شهرداری‌ها و انتخاب شهرداران در شهرهای مختلف جهان
- معرفی نمونه‌های موفق برنامه‌ریزی حمل و نقل شهری و مقایسه آن‌ها با شهر تهران
- بررسی نظام مداخله بهینه برای بهسازی و نوسازی پهنه‌های فرسوده شهر تهران
- شناسایی و ارزیابی خرابی‌های پل‌های بتنی شهر تهران (مطالعه موردی: پل شهید صنیع‌خانی)
- بررسی مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و پیامدهای الکترونیکی شدن شهر
- بررسی وضعیت اتاق‌های بحران (پایگاه‌های پشتیبانی) مناطق شهرداری تهران
- بررسی انواع روش‌های حمل و نقل پاک در شهرها
- تحلیل برنامه شهرداری در کاهش آلودگی هوای شهر تهران با توجه به نقش و چشم‌انداز شهرداری
- ارزیابی عملکرد شهرداری درخصوص مبارزه و پیشگیری از اعتیاد و ارائه رهنمودهای لازم
- مدخلی بر اقتصاد سیاسی نظام شهری در ایران با تأکید بر کلانشهر تهران
- امکانات، توانمندی‌ها و شیوه‌های خدمات‌رسانی سازمان آتش‌نشانی و خدمات ایمنی شهرداری تهران
- مروری بر نقش شهرداری تهران در مدیریت بحران
- بررسی ضرورت‌ها و نیازهای گردشگری الکترونیک در ایران (تهران)
- ساماندهی و مدیریت ایجاد و توسعه مراکز آزمون‌های ادواری سامانه‌های سوخت‌رسانی CNG برای انواع خودرو (فاز اول پروژه)
- نقاط قوت و ضعف طراحی منظر شهری (بررسی موردی برنامه، طرح، اجرا و نظارت طرح منظر شهری نعمت آباد)
- بررسی نظرات شهروندان تهرانی درخصوص نحوه انتخاب شهردار تهران
- بازنگری طرح نوسازی ناوگان تاکسیرانی تهران (جایگزینی تاکسی‌های فرسوده)
- ارزیابی معایب و مزایای احداث زیرگذر عابر پیاده به جای پل‌های روگذر
- راهکارهای ساماندهی جا پارک حاشیه‌ای در محلات مسکونی شهر
- مدیریت زباله‌های بتنی
- مقایسه تطبیقی تهران با شهرهای اسلامی با ساختار مدرن
- معرفی عوامل مؤثر بر تأمین هزینه پروژه‌های حمل و نقل مانند تونل، پل و بزرگراه‌های دو طبقه از محل دریافت عوارض بهره‌برداری
- شاخص‌ها و ابزارهای سنجش رضایت شهروندان از شهرداری تهران
- خوردگی مواد در هوای شهری (فاز اول)
- بلندمرتبه‌سازی در شهر تهران؛ مطالعات، تحلیل و ارائه ضوابط پیشنهادی
- شاخص‌ها و ابزارهای سنجش رضایت شهروندان از شهرداری تهران
- عدالت در شهر (۱) - وضعیت مسکن و سرپناه در مناطق شهر تهران
- مبانی مدیریت طرح
- ساماندهی و حفاظت از باغات و اراضی مزروعی شهر تهران
- بررسی میزان بهره‌وری خانه سلامت در سرای محلات و ارائه رهنمودهای لازم
- بررسی وضعیت واگذاری فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی به بخش خصوصی در شهر تهران
- بررسی مهم‌ترین عوام توسعه گردشگری در شهر تهران

تهران با استفاده از مدل SWOT

- بررسی مقایسه‌ای میزان آمادگی الکترونیکی ایران و کشورهای جهان با نگاهی ویژه به شهر تهران
- وضعیت محیط زیست شهر تهران (SoE) (۸۶-۱۳۷۷)
- بررسی مسائل و مشکلات موجود در مرزهای مناطق و نواحی از دیدگاه شهروندان (مطالعه موردی: مرزهای مناطق و نواحی ۱۴ و ۱۷ شهرداری تهران)
- شناسایی ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی با تاکید بر شبکه‌سازی در شهر تهران
- تحلیلی بر وضعیت اجتماعی رانندگان تاکسی در تهران و ارائه راهکارهایی برای افزایش اعتماد عمومی و مسئولیت‌پذیری آن‌ها
- بازیافت از ضایعات الکترونیکی بر منابع مواد
- بررسی وضعیت سلامت شهروندان و خدمات شهری در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران
- ضرورت استفاده از سیستم‌های حمل و نقل هوشمند (ITS) در شهر الکترونیک
- مروری بر آسیب‌پذیری لرزه‌ای کلانشهر تهران در طرح مطالعاتی جایکا با نگاهی بر وضع موجود
- تدوین مفهوم توسعه اجتماعی در مقیاس شهری
- ارزیابی طرح جامع
- سلسله گزارش‌های شناسایی مسائل اجتماعی در اولویت (۱): تعیین موضوعات اجتماعی مهم از نظر مردم
- اعتماد اجتماعی از دریچه مطالعات تجربی در سطح ملی و شهر تهران
- مفاهیم زیست محیطی در برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی حوزه آبخیز شهری
- شناسایی شاخص‌های اجتماعی به منظور تدوین مدل اولویت‌بندی موضوعات و مسائل حوزه شهری
- رنگ در شهر
- هویت شهروندی و راهکارهای ارتقاء آن در شهر تهران
- نحوه واگذاری خطوط BRT به بخش خصوصی
- بررسی تطبیقی تجارب مداخله در پهنه‌های فرسوده و ارائه راهبردهای مبتنی بر مشارکت مردم
- بررسی و مقایسه روش‌های نوین پایدارسازی شیروانی‌های خاکی در شرایط گوناگون
- تکنولوژی‌های جدید ساخت و ساز و تأثیر استفاده از آن‌ها در شهر تهران
- ارزیابی پیاده‌راه بازار تهران
- ممیزی انرژی ساختمان در شهر تهران
- بررسی مشارکت شهروندان در امور شهری
- توانمندسازی اقتصادی- اجتماعی زنان سرپرست خانوار (معرفی و ارزیابی عملکرد شهرداری تهران)
- طرح ساماندهی محور جنوبی شهر تهران (حدفاصل شوش - بعثت)
- سیاست‌گذاری اجتماعی در مواجهه با پدیده: کارتن خوابی
- تبیین الگوهای موفق مشارکت‌های اجتماعی و توسعه محلات در کشور انگلستان
- مطالعه و تدوین راهکارهای بهینه‌سازی اداره سینماهای تحت مالکیت شهرداری و تعیین نقش بخش خصوصی در آن
- سیلاب‌های شهری و نحوه مدیریت آن (مطالعه موردی: سیلاب‌های شهر تهران)
- مطالعه آثار اجتماعی و اقتصادی کارگران مهاجر فصلی در شهر تهران
- مالیات بر ارزش زمین؛ ویژگی‌ها، مزیت‌ها و تأثیر آن بر درآمدهای شهرداری تهران
- توسعه انسجام اجتماعی در تهران «مبانی، تحلیل وضعیت، راهبردها»
- شهر، مصرف فرهنگی و تحلیل نسلی (مطالعه‌ای در شهر تهران)
- سیاست‌گذاری اجتماعی در مواجهه با پدیده کودکان کار خیابانی
- عدالت در شهر (۲)- توزیع فضایی امکانات و خدمات و تناسب آن با جمعیت ساکن در مناطق شهر تهران
- بررسی عوامل مؤثر بر ارتقاء کیفیت فضایی میادین با رویکرد طراحی شهری
- برنامه راهبردی مدیریت و برنامه‌ریزی حریم پایتخت و برنامه‌ریزی حریم شمال بزرگراه بابایی
- اصلاح تقسیمات شهری تهران
- توسعه انسانی در سال ۲۰۱۰ و جایگاه ایران
- عدالت در شهر (۳)- کودکان و خدمات شهری
- نقش آموزش‌های شهروندی بر توسعه شهر الکترونیک
- ارزیابی خطوط BRT تهران با استاندارد بین‌المللی
- شورایی‌ها و کارآفرینی اجتماعی
- بازیافت: از ضایعات الکترونیک به منابع مواد (گزارش فاز دوم: مدل گردش مواد و مدل مالی)
- ارزیابی پیامدهای زیست محیطی پروژه‌های زیرساخت شهری (در مرحله اجرا)
- بررسی میزان بهره‌وری استخرهای تحت مالکیت شهرداری تهران و ارائه راهکارهای جدید برای افزایش بهره‌وری آن و مقایسه آن با بخش خصوصی
- نقد و نظری بر اقدامات شهرداری در موضوع حجاب و عفاف
- نیازسنجی اجتماعی، فرهنگی و ورزشی جوانان شهر تهران؛ بررسی نیازها و میزان بهره‌برداری جوانان از فعالیت‌ها و برنامه‌های اجتماعی و فرهنگی و ورزشی شهرداری تهران
- گرایش به سوء مصرف مواد مخدر و گسترش آن در کلانشهر تهران و مناطق بیست و دوگانه (مبانی و رویکرد نظری، تحلیل و تبیین وضع موجود، پیشنهادها و راهکارها)